

Binêre opposisies en perspektiewe op die 'ander' in
***Pieterella van die Kaap* deur Dalene Matthee**

Deur Cornelia Isabel Symington

**Tesis ingelewer ter gedeeltelike voldoening
aan die vereistes vir die gestruktureerde
graad Magister in die Lettere en Wysbegeerte
aan die Universiteit van Stellenbosch**

Studieleier: Dr. D.P van Zyl

April 2004

VERKLARING

Ek, die ondergetekende, verklaar hiermee dat die werk in hierdie tesis vervat my eie oorspronklike werk is en dat ek dit nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê het nie.

OPSOMMING

Hierdie studie ondersoek die binêre opposisies in Dalene Matthee se historiese roman *Pieterella van die Kaap* en die mate waarin die perspektiewe op 'die ander' en die invloed van die ruimtelike konteks op die twee vernaamste karakters, Eva-Krotoa en Pieterella, hiermee in verband gebring kan word. Daar word vasgestel in watter mate hierdie roman binne 'n postkoloniale raamwerk val, in watter opsigte sprake is van hibriditeit en in watter gevalle die binêre opposisie van 'die ek' teenoor 'die ander' gevolglik opgehef word. Aandag word ook bestee aan sleutelbegrippe wat hiermee saamhang, soos *stereotipering* en *konvensie*.

Na 'n verkenning van die term *postkoloniale literatuur* word verskeie elemente wat hiermee verband hou bespreek, soos die postkoloniale fokus op identiteit. Die roman bied eerstens, via die fokalisasie van Pieterella, 'n oorsig oor haar lotgevalle aan die Kaap, op Robbeneiland, op die skip die Boode en op Mauritius, maar stel in die proses ook die lewe van haar moeder Eva-Krotoa voorop. Beide word in so 'n mate geaffekteer deur binêre opposisies van hulle bestaan binne verskillende, kontrasterende ruimtes, dat hulle tereg 'tweekopvroue' genoem kan word. Waar Eva-Krotoa ten onder gaan aan die binêre opposisies is daar met betrekking tot Pieterella aanduidings van 'n groeiende hibriditeit wat 'n sintese bring tussen die opposisies en haar met haar eie identiteit laat versoen. Dit is in 'n nog groter mate die geval met haar dogter Maria.

Die studie kom tot die slotsom dat stereotipering berus op konvensie en dat tyd, plek en omstandighede bepaal of en in watter mate die binêre opposisie van ek/ 'ander' opgehef word.

SUMMARY

This study investigates the binary oppositions in Dalene Matthee's historic novel, *Pieterella van die Kaap*, and the extent to which it correlates with the perspectives on "the other" and the influence of the spatial context on the two main characters, Eva-Krotoa and Pieterella. The study ascertains in which way Matthee's novel falls within the post-colonial framework; whether a tendency towards hybridity can be found and in which cases the binary opposition of "the self" versus "the other", is consequently suspended. Attention is also given to key concepts associated with this, like *stereotyping* and *convention*.

After exploring the term *post-colonial literature*, a number of related elements are discussed, such as the post-colonial focus on identity. Via the focalisation of Pieterella the novel firstly presents a general view of her experiences in the Cape, on Robben Island, on the ship the Boode, and on Mauritius. In the process it also foregrounds the life of her mother, Eva-Krotoa. Both of them are so much affected by the binary oppositions relating to their existence within different, contrasting spaces, that it is justified to call them "two-head" women. While Eva-Krotoa's life is torn apart by the binary oppositions, there are indications that Pieterella moves in the direction of a growing hybridity, that brings about a synthesis between the oppositions and allows her to reconcile herself with her own identity. This is even more pronounced in the case of her daughter, Maria.

The study comes to the conclusion that stereotyping is based on convention and that time, place and circumstances determine whether and to what extent the binary opposition of "the self"/ "the other" is suspended.

My dank aan:

- ❖ Dr. Dorothea van Zyl, my studieleier, vir haar geduld, leiding, bemoediging en vriendskap deur die afgelope jare;
- ❖ My huisgesin se ondersteuning en aanmoediging;
- ❖ My vriende, vir hulle bemoediging en begrip.

INHOUD

Hoofstuk 1

Inleiding	1
1.1. Agtergrond oor Dalene Matthee	1
1.2 'n Kort oorsig van die gebeure in <i>Pieterella van die Kaap</i> .	2
1.3 Die resepsie van die roman	5
1.4 Binêre opposisies	9

Hoofstuk 2 **12**

Teoretiese inleiding

2.1. Postkoloniale literatuur en die koloniale era - 'n verkenning	12
2.2. Binêre opposisie met betrekking tot ek en 'ander'	16
2.3. Perspektiewe op 'die ander' en karakterisering	23
2.4. Stereotipering en Konvensie	29
2.5. Hibriditeit as uitvloeisel van die postkoloniale tydperk	34

Hoofstuk 3 **41**

Binêre opposisies in *Pieterella van die Kaap*

3.1. Inleidend	41
3.2. Eva-Krotoa die 'Tweekopvrou'	43
3.3. Pieterella as 'n 'Tweekopvrou'	50

3.4. Die VOC teenoor die inheemse bevolking	58
3.5. Hibriditeit en die opheffing van binêre opposisies	67
Hoofstuk 4	73
Die hantering van ruimte	
4.1. Inleidend	73
4.2. Die Kaap	76
4.3. Robbeneiland	78
4.4. Die skip – Boode	80
4.5. Mauritius	82
Hoofstuk 5	86
Samevatting en Gevolgtrekking	86
Bronnelys	93

Whether you like it or not,
Your genes have a political past,
Your skin, a political cast,
Your eyes, a political slant.

Wisława Szymborska

Hoofstuk 1 – Inleiding

1.1. Agtergrond oor Dalene Matthee

Dalene Matthee (gebore Scott) is in 1938 op Riversdal gebore. Sy het in 1957 daar gematrikuleer en toe musiekopleiding in Oudtshoorn en Graaff-Reinet ontvang. Sy het aanvanklik tydskrifverhale geskryf en daarna 'n kinderverhaal, *Die twaalfuurstokkie* (1970). Daarna volg twee romans, nl. *'n Huis vir Nadia* (1982) en *Petronella van Aarde, burgemeester* (1983). Daar het ook 'n bundel kortverhale, *Die Judasbok* (1982), verskyn.

In 1984 verwerf Dalene Matthee internasionale bekendheid met die eerste van haar Bostrilogie: *Kringe in 'n Bos* (1984). Dit word opgevolg met *Fiela se kind* (1985) en *Moerbeibos* (1987). In 1993 verskyn *Brug van die esels* en in 1995 *Susters van Eva*. Matthee se boeke is in sowat 14 tale vertaal, onder meer in Duits, Frans, Spaans, Italiaans, Yslands en Hebreeus. Sy het die ATKV-prys reeds vier keer verower en die Switserse literatuurprys in 1995. In 2000 volg nog 'n wenner, naamlik *Pieterella van die Kaap*.

1.2. 'n Kort oorsig van die gebeure in *Pieterella van die Kaap*

Die roman gee die verhaal weer van Pieterella, die dogter van die Deense sjiurgyn, Pieter van Meerhoff, en Eva Krotoa. Die verhaal kan in 'n sekere sin dubbelstromig genoem word, in dié opsig dat dit ook die verhaal van die jong Eva vertel wat as tussenganger en tolk vir Van Riebeeck optree met betrekking tot die Khoi.

Hierdie groep word in die vervolg meestal soos in die roman aangedui met *Hottentotte* (sien onder andere Matthee 2000:2). Soms word ook van stamme soos die *Goringhaicona* (Matthee 2000:13) of van die *Kwena*, *Kwekwena* en die *Khoi* (vir die Namaqua) gepraat (Matthee 2000:35). Die term *Khoi* was nie algemeen bekend onder die blankes van daardie tyd nie. Volgens Sleight (1987: 379) is met die term *Khoi* bedoel dié inboorlinge in die maatskaplike bestel waarin Van Riebeeck hul aangetref het. Hulle was destyds die rowers en die jagters.

Die verhaal van Eva word deur die oë van die jong Pieterella vertel – hoofsaaklik tydens haar lang skeepsreis na 'n nuwe toekoms, wat egter in 'n sekere sin ook 'n reis deur die verlede word. Pieterella tree op as fokalisator wat die wrede optrede van veral die VOC-amptenare vroeër aan die Kaap en op Robbeneiland teken. Eva word uitgebeeld as 'n tragiese figuur wat as gevolg van

omstandighede in twee wêrelde moet lewe wat heeltemal onversoenbaar is. Sy word enersyds deel gemaak van die Hollandse gemeenskap, maar voel haar andersins verbonde met die Hottentotte.

Eva en haar drie kinders kry veral swaar na die verdwyning en latere dood van Pieter van Meerhoff. Eva aanvaar nie haar man se dood nie en drank is haar baas. By verskeie geleenthede drink sy te veel. Weens Eva se drankverslawing word sy na verskeie waarskuwings in die kasteel toegesluit en dan na Robbeneiland geneem. By tye bly Pieterella saam met Eva op die eiland. Hulle tel vere op en sy kyk hoe Eva die skepe skel. Toestande op die eiland is haglik: "Meeste dae wind. Ook nie die kosboot met Robbeneiland se maandkos oorgeroei nie. Gewag vir die wind. Kos op. Mense honger. Water uit die eiland se putte brak en bitter. Haar ma se kerm soos 'n klein hond sonder speen" (Matthee 2000:32). Die kroon word gespan as Hendrik Lacus as bandiet na die eiland verban word. Hy en sy vrou, Lydia Paape, met wie Eva 'n swak verhouding het, kom in die poshuis bly. Na Eva se eerste ban na die eiland, bly Pieterella en Salomon by die Van der Bijls en daarna by Barbara Geens.

Sy en haar broertjie, Salomon, word teen hul sin per skip na Mauritius gestuur. As Pieterella hoor hulle gaan Mauritius toe, word sy bang, want in haar kindergemoed is dit soos 'n vloekwoord. Sy onthou die dreigement aan Eva: "Eva, as jou gedrag nie verbeter nie, ban ons jou Mauritius toe" (Matthee 2000:5). Die voorspel tot en die skeepsreis van twee maande lank, waartydens

die kinders erge ontberinge moet deurstaan, word oor 'n bestek van ongeveer 200 bladsye vertel (2000:27-227), maar dit deel, soos genoem, ook Eva en haar gesin se geskiedenis aan die leser mee.

Kort ná hul aankoms op Mauritius trou Pieterella met Daniel, nadat Pieterella en haar broer Salomon baie sleg behandel is deur oom Bart en tant Theuntjie. Pieterella en Daniel se lief en leed oor die volgende drie dekades word dan geskilder teen die agtergrond van onder meer die ontoegeeflikheid van die VOC. Teenoor die Kaap word Mauritius redelik romanties voorgestel, ten spyte van al die ellende wat daar beleef word.

Vir Pieterella is Mauritius 'n leerskool – sy leer onder meer van sagopap, palmbesems, arak, van klappers en hul gebruike. Sy beleef baie vreugdes op die eiland: Daar is die plesier wat haar eerste blarehuis verskaf en later die mooi huis op die punt van die eiland. Daniel en Pieterella het 'n gelukkige huwelik en deel baie wonderlike oomblikke, onder meer as sy saam met hom op sy 'reise' gaan. Daar is ook die geluk wat hulle kinders verskaf, ten spyte van die bekommernis by Pieterella dat hulle soos Hottentotjies sou lyk. As Maria dan egter gebore word, “die mooiste Hottentotmeisiekindjie” (Matthee 2000:483) word ook hierdie vrees besweer.

Op die eiland is dit nie altyd maanskyn en rose nie. Pieterella maak kennis met orkane, met die angste wat dit meebring en ook die geweldige skade. Sy ervaar dit

kort na haar huwelik en ook later, as die kinders klein is. Later sou hulle selfs groot droogte op die eiland beleef. Daniel is dikwels weg van die huis af onder voorwendsel dat hy vis of skilpaaie gaan vang. Dit sou later blyk dat hy die skepe van alle nasies help om weer seevaardig te wees, om sodoende geld te verdien.

Die VOC sien egter nie goed om na sy mense op die eiland nie. Gevolglik kan hulle nie na wense produseer nie en die ekonomie kom tot stilstand. Die uiteinde van die verhaal is dat die familie Zaaijman moet terugkeer na die Kaap. Dit is vir Pieterella erg om te dink sy moet haar klein paradys agterlaat – so moeilik as wat dit vir haar is om na Mauritius te gaan, so moeilik is dit om die eiland weer te moet verlaat.

1.3. Die resepsie van die roman

Pieterella van die Kaap is in minder as twee weke byna uitverkoop: van die oplaag van 35 000 is 33 500 verkoop (*Die Burger*, April 2000). Dit is ook in die algemeen gunstig ontvang. Sommige resensente, soos Henning Pieterse (Elektroniese Joernaal LitNet SeminaarKamer:2000), beskou die roman oor *Pieterella van die Kaap* byvoorbeeld as van Matthee se "beste".

Die resensies verwys in die algemeen veral na Matthee se vars perspektief op die geskiedenis deur haar oorwegend simpatieke uitbeelding van die inheemse bevolking, gestel teenoor die uitbuiting deur die VOC; haar vermoë tot

karakterisering en haar talent om die omvattende gegewens boeiend aan te bied. Jane Rosenthal vat laasgenoemde soos volg saam in die *Mail & Guardian* (20 April 2000): "It is a long novel, but never loses its vigour or its capacity to surprise, and is all the more interesting because it is based on fact". Die roman word volgens Grové (2000:9) menslik oortuigend aangebied sonder dat dit "prekerig" klink.

Heelwat resensies verwys na die manier waarop die Nederlanders teenoor die inheemse bevolking gestel word in die roman. *Die Volksblad* (Mei 2000) het dit byvoorbeeld oor "...die hooghartige houding van die gierigheid en benepenheid van die tydperk" en Jeanne van der Merwe skryf in die *Cape Argus* van 26 Junie 2000: "The novel shows the painful, tragic truth behind the Dutch colonists' 'problems' with the Hottentots – the indigenous people's rich cultural heritage, the love and respect they had for the land and their absolute powerlessness to weather the cynical, grasping onslaught of the colonists on their lifestyle and property."

Veral Henning Pieterse en Willie Burger se resensies hou nou verband met die uitgangspunte van hierdie studie: Matthee het volgens Pieterse (Elektroniese Joernaal LitNet SeminaarKamer:2000) deeglike navorsing gedoen oor die agtergrondsgeskiedenis en die manier waarop sy feit en fiksie vermeng, bring mee dat lesers hulle met die karakters kan vereenselwig. Hy lig uit dat *Pieterella van die Kaap* die verhaal is van twee gemarginaliseerde Hottentot-vroue, wie se

verhale nooit voorheen vertel is nie. Daar word stem gegee aan die voorheen 'stemloses', die bruinmense van die Kaap en meer nog die bruin vroue, wat onderdruk is deur die patriargale stelsel van daardie tyd. In die proses verkry die roman 'n hibriede inslag en kan dit aan die hand van die postkoloniale teorie ontleed word. In Louise Viljoen (1998:75) se woorde, na aanleiding van Boehmer (1995:3): "Daar is al opgemerk dat postkolonialiteit beskryf kan word as daardie proses waardeur die gekoloniseerdes hulle plek as historiese subjekte met handelingsbevoegdheid ("agency") inneem." Dit is vir Pieterse (Elektroniese Joernaal Litnet: SeminaarKamer:2000) verfrissend en vernuwend om te sien hoe Dalene Matthee die verskillende Hottentotstamme noem en spesifiek uithef, want die homogenisering van inheemse groepe en die miskenning van die individu binne die groep is kenmerkend van die koloniale beskouing van die 'ander'.

In sy resensie "Matthee se lyn styg" prys Willem Burger (2000:2) Matthee se vermoë om karakters te skep wat lesers meesleur en met wie hulle kan identifiseer. Die leser word tot nuwe insigte gebring oor hoe die alledaagse lewe in die sewentiende eeu verloop het. Die uitbeelding geskied uit die perspektief van Pieterella, aanvanklik nog 'n kind, wat nog maar baie emosioneel en hardkoppig kan wees. Die roman neig wel volgens Burger daarna om langdradig te raak, deur die talle herhalings van storms en orkane en die oneindige skeepsreis, maar die teks bied 'n blik op 'n tydperk uit die geskiedenis waarmee ongeveer alle lesers op 'n baie eensydige manier kennis gemaak het.

Volgens die geskiedenisboeke het die Hollanders naamlik regverdig opgetree en het die Hottentotte hul nogtans bedrieg. Laasgenoemde is sodoende as skelms gesien – 'n eensydige beeld wat bygedra het tot die huidige bestel van rassisme. Deur haar deeglike navorsing, rekonstruksie van die geskiedenis en die daarstelling van stereotipes slaag Dalene Matthee volgens Burger (2000:2) daarteenoor daarin om 'n nuwe perspektief te gee. Sy stel die Hollanders se optrede, naamlik onder andere die doelbewuste voorsiening van alkohol en tabak aan die Hottentotte, in 'n meer realistiese lig en gee 'n ander vertolking van die geskiedenis as die tradisionele.

Dit is vir Burger eerder 'n interpretasie wat rondom die feite geweef word as wat dit feitelik is. Matthee gaan dus postkolonialisties te werk, deur die 'ander' se saak te stel, hoewel sy in 'n groot mate in terme van binêre opposisies skryf. Dit wil sê sy stel kolonis/ koloniseerder; baas/ slaaf op die voorgrond en in die geval van *Pieterella van die Kaap*, is dit Hollander/ Hottentot. Juis op dié laaste aspek fokus hierdie studie.

1.4 Binêre opposisies

Bogenoemde resensente lig myns insiens in 'n groot mate die kern uit van die roman, waarin die nadruk op die tipe onregverdighede wat destyds aan die orde van die dag was aanleiding gee tot die stel van binêre opposisies soos die *ek* teenoor die *ander*. Dit word op talle vlakke verder gevoer: die magtige VOC teenoor die individu (gekoloniseerdes); slawe wat meer vryheid kan geniet as vroue; die lieflike Mauritaanse see teenoor die orkane en storms, ens. Dit is voorwaar hemel en hel toegedraai in dieselfde doek.

Die binêre inslag van Pieterella se lewe in die algemeen sorg hiernaas vir deurlopende afwisseling in die roman, soos tussen haar liefde én skaamkry vir haar ma. Matthee (in Van Manen 2000) verwys implisiet na binêre opposisies as sy stel dat dit die mense is wat die verhaal laat leef, elkeen met sy swak en sterk punte; sy mooi, maar ook sy selfsug. Sy verwys ook na Pieterella en Salomon se pyn omdat hulle "halfslagmense" is. Uitsprake deur Eva, soos die volgende humoristiese beeld oor haar kinders, lig eweneens die steeds onderliggende binêre opposisie uit: Hulle is haar wit kinders, sê Eva, hulle het net Hottentotvoete, want "Die kooi was kort, my voete het aan die grond geraak" (Matthee 2000:200).

Die binêre opposies is nou daarmee verknoop dat ons hier met 'n postkoloniale, maar ook met 'n historiese roman te doen het. Die geskiedenis speel af in die

pre-koloniale tydperk (hoewel die VOC tog reeds vanuit die staanspoor onbedoeld in die praktyk besig was met kolonisering), maar die roman kan as 'n postkoloniale teks beskou word, onder meer vanweë die perspektief van waaruit dit geskryf is (sien Hoofstuk 2). Said (1978:198) som die postkoloniale literatuur op as iets wat struktuur gee en wat die geskiedenis herstruktureer: "Here we come to the idea of historical narrative - indeed of narrative in general - as a process of form-giving."

Die tydruimtelike aspek is ook 'n bydraende faktor in die organisasie van en oordra van die bestaande geskiedkundige gebeure. Die hele roman is gebonde aan datums en feite waarop Matthee die verhaal skoei, wat bydra tot die historiese aanskyn en tot die geloofwaardigheid daarvan. Die historiese en geografiese feite word gestaaf deur die tersaaklike lokaliteite op kaarte aan te dui en die inligtingsbronne word in die bronnelys opgeneem. Tydens 'n onderhoud met Mariëtte van Manen (*Die Burger*, Mei 2000) het Matthee gesê dat sy die geskiedkundige feite as die "boustene" sien en dan begin sy met haar "pleisterwerk". Tog noem Matthee aan Hermann Wasserman (*Die Burger*, 2000), dat 'n skrywer baie verantwoordelik moet wees wanneer jy "verf", want jy mag nie historiese feite bont verf nie.

Conradie (2002:33) verwys na Van Woerden (2001:207) wat 'n ander metafoor vir die herkonstruksie van die geskiedenis as geheel gebruik, naamlik die "verzameling scherven van een antiek aardewerk", wat herstel moet word.

Hierdie opvatting is vergelykbaar met Matthee se skryfwyse in *Pieterella van die Kaap*. Sy beskryf haarself in 'n onderhoud as 'n argeoloog, "wat 'die potskerwe' van die Afrikaanse kultuur en identiteit opdiep, en dan ná deeglike navorsing, die stukke aanmekaar lym om 'n betekenisvolle geheel te skep" (Elektroniese Joernaal Litnet: 2000). Matthee het in hierdie roman die politiek van die Here Sewentien, die implikasies daarvan vir die kolonialisering van die Kaap en Mauritius en die impak op nagenoeg elke faset van die samelewing aan die Kaap inderdaad netjies in mekaar geweef soos 'n spinnerak.

Vervolgens word (in Hoofstuk 2) ingegaan op relevante teoretiese aspekte wat saamhang met sowel die binêre opposisies as met die postkoloniale aspekte van die roman. In Hoofstuk 3 volg 'n ondersoek na die binêre opposisies en die perspektiewe op 'die ander' word onder die loep geneem. Die vraag word gestel of die binêre opposisie van ek teenoor 'die ander' uiteindelik in die roman opgehef word. 'n Bespreking volg van sommige van die binêre opposisies wat voorkom in die roman *Pieterella van die Kaap*. In Hoofstuk 4 volg die samevatting en gevolgtrekking.

Why not the quite simple attempt to touch the other to feel the other, to explain the other to myself (...) At the conclusion of this study, I want the world to recognize, with me, the open door of every consciousness. –

Fanon

Hoofstuk 2

Teoretiese inleiding

2.1. Postkoloniale literatuur en die koloniale era - 'n verkenning

Dit is redelik moeilik om ambivalente begrippe soos *kolonialisme* en *postkolonialisme* te omskryf, omdat teoretici dit so verskillend hanteer. Die begrip "koloniale diskoers" uit Edward Said se bekende studie *Orientalism* (1978) kan in die ondersoek na die binêre opposisies in hierdie roman vrugbaar gebruik word, maar ook dit roep twyfel op. Selden en Widdowson (1993:188) beskryf die koloniale diskoers byvoorbeeld as 'n "internally diverse cluster of writers and writings" en Viljoen (1996:55-56) verwys daarna as "'n onsekere grensgebied". Volgens Ashcroft (1995:2) het die term "postkoloniaal" 'n komplekse en dubbelsinnige betekenis. Hy voer aan dat dit alle aspekte van die koloniale proses aanspreek, vanaf die begin van koloniale kontak.

Teoretici verskil egter in hul opvatting oor wanneer die kolonialisme geëindig en die postkolonialisme begin het, veral in Suid-Afrika. In die Suid-Afrikaanse geskiedenis word daar onder andere gekyk na datums soos 1961 (Republiekwording) of 1994 (vrye verkiesing en 'n swart regering), wat die begin van 'n postkoloniale era sou kon aandui.

Louise Viljoen (1998:73) is van mening dat postkolonialisme "letterlik of histories gesproke," gesien kan word as dit wat volg op die kolonialisme, maar: "talle kommentators is dit eens dat die postkoloniale reeds vanaf die begin van kolonisering in kultuurprodukte teenwoordig kan wees as 'n soort spanningsverhouding met die koloniale". Ook hier is dus sprake van 'n binêre opposisie. Volgens Conradie (2002:12) is die siening dat die postkolonialisme dit is wat volg ná die kolonialisme nie onproblematies nie, want die geskiedenis word in 'n voortdurende proses herskryf, waarin daar onder meer sprake is van 'n verwerking van en reflektoring oor die gevolge van sekere gebeurtenisse in die verlede.

Helen Tiffin (in Childs 1997:232) sien postkolonialisme as 'n tweeledige begrip: "... One which constructs it in terms of those societies whose subjectivity has been constituted in part by subordinating power of European Colonialism, and another which conceives it as a set of discursive practices involving resistance to colonialism and colonialist ideologies and legacies." Elleke Boehmer (1995:3)

sluit veral in haar omskrywing van die begrip *postkolonialiteit* by die tweede siening aan:

"Rather than simply being the writing which came after empire, postcolonial literature is that which critically scrutinizes the colonial relationship. It is writing that sets out in one way or another to resist colonial perspectives. As well as change in power, decolonization demanded symbolic overhaul, a reshaping of dominant meanings. Postcolonial literature formed part of that overhaul. To give expression to the colonized experience, post-colonial writers sought to undercut thematically and formally the discourses which supported colonization - the myths of power, race classifications, the imagery of subordination".

Volgens Boehmer se benadering kan die postkoloniale letterkunde dus herken word as 'n aktiewe verset teen of ondermyning van die koloniale gesag: "*postcoloniality* is defined as that condition in which colonized peoples seek to take their place, forcibly or otherwise, as historical subjects" (Boehmer 1995:3). Resensente soos Henning Pieterse (2000) sluit by hierdie interpretasie aan. Hy beskou *Pieterella van die Kaap* naamlik as 'n postkoloniale teks, onder meer vanweë die kritiese kommentaar op die omstandighede en die VOC se optredes teenoor sowel die Hottentotte as die vryburgers aan die Kaap en op Mauritius, dit wil sê, op die mag van die VOC. Die feit dat Matthee doelbewus aan die kant van diegene is wat swaarkry onder die koloniseerders (VOC), versterk beslis die postkoloniale inslag van die verhaal.

Conradie (2002:13) verwys daarna dat bogenoemde siening ook verband hou met die *post-* in postmodernisme en haal Jean-Francois Lyotard (1995:20) aan:

"the 'post' of postmodernity does not mean a process of coming back or flashing back, feeding back, but of analysing, anamnesing, of reflecting."

Van Zyl (2001:2) is dit eens met Boehmer dat die postkoloniale literatuur onder meer te doen het met die kritiese skrutinerings van kolonialistiese verhoudings en perspektiewe. Dit is nie 'n homogene kategorie wat sonder meer op alle voormalige kolonies en hul literatuur van toepassing gemaak kan word nie. Die diversiteit van geografiese-, historiese-, politieke en kulturele kontekste is te groot en die verhouding van kolonies tot die moederland te verskillend dat veralgemeen kan word.

Ashcroft (1995:2) beskryf postkolonialiteit as volg: "Postcolonial theory involves discussion about experience of various kinds: migration, slavery, suppression, resistance, representation, difference, race, gender, place and responses to the implicated master discourse of Imperial Europe". Hy beweer ook dat alle postkoloniale gemeenskappe een of ander vorm van neo-koloniale dominansie behou het.

Volgens Viljoen (1998:73) is 'n genuanseerde omskrywing "wat sowel ambivalensie as heterogeniteit kan akkommodeer" noodsaaklik met betrekking tot beide die Afrikaanse taal en letterkunde:

"...wit Afrikaanssprekendes was in die loop van die geskiedenis beide koloniseerders én gekoloniseerdes; Afrikaans is as taal tegelyk die produk van

Nederlandse kolonisering en 'n hibried wat in Afrika ontwikkel het uit Nederlands en talle ander invloede; Afrikaans is die taal wat deur Afrikanernasionaliste beskou is as dit wat aan hulle 'n spesifieke identiteit gee, terwyl net meer as die helfte van die moedertaalsprekers van Afrikaans bruinmense is wat deur die rasbasis van die Afrikanernasionalisme uitgesluit is; Afrikaans is dus gesien as die taal van die wit onderdrukker, maar dit was ook die taal waarin onderdruktes hulle verzet teen onderdrukking geregistreer het. Ook die Afrikaanse letterkunde was in die loop van sy geskiedenis tegelyk 'n ondersteuner van die Afrikanernasionalisme én die draer van verzet teen die mag van daardie nasionalisme" (Viljoen 1998:73).

Aansluitend by bogenoemde kan Ashcroft (1994:36) se siening in *The Empire writes back*, bygehaal word:

"Post-colonial literary theory, then, has begun to deal with the problems of transmuting time into space, with the present struggling out of the past, and, like much recent post-colonial literature, it attempts to construct a future. The post-colonial world is one in which destructive cultural encounter is changing to an acceptance of difference on equal terms." Bogenoemde aspek, in aansluiting by die Pieterella-karakter in *Pieterella van die Kaap*, word in Hoofstuk 3 meer gedetailleerd bespreek.

2.2. Binêre opposisies met betrekking tot ek en 'ander'

Die begrip *binêre opposisie* behels die tweeledigheid van 'n situasie of omstandighede. Volgens Culler (1980:15) is die stelling binêre opposisies wat lesers waarneem en dan gebruik om 'n teks mee te interpreteer, vir heelwat strukturaliste die primêre signifiërende proses in 'n teks. Meer nog: binêre

opposisies word beskou as 'n fundamentele operasie van die menslike gees, wat grondliggend aan die produksie van betekenis is.

Culler (1980:15) som dit soos volg op: as twee sake in opposisie gestel word, word die leser gedwing om kwalitatiewe ooreenkomste en verskille tussen hulle te ondersoek ten einde 'n verbintenis te bewerkstellig en sodoende betekenis uit hul skeiding te kry. Afhangend dus van die binêre opposisies wat in die gees van die leser bestaan, en spesifiek die hiërargiese verhouding tussen die elemente, kan tot 'n bepaalde interpretasie gekom word (Foster 2000:228). Dit is die geval in die redelike groot aantal ondersoeke wat veral binne die koloniale en postkoloniale diskoers geloods word om die verhoudinge tussen die *ek* en die *ander* te ondersoek en te bepaal.

Die term 'die ander' stam uit die eksistensialistiese filosofie van Sartre en uit die psigoanalise van Lacan (Childs en Williams 1996:119). Gerrie Snyman (2001:188) definieer 'die ander', na aanleiding van Emmanuel Levinas, as volg: "By the term 'Other' is meant people with whom we interact and with whom we share space and time, in other words, anyone crossing our paths in a direct or indirect way at any moment in history". Dit is 'n veel ruimer interpretasie as Foucault se verbinding van 'die ander' met die magsverhoudinge tussen oorheersers en onderdrukte in 'n gemeenskap (McNay 1994:6-7) of as die postkoloniale verwysings na "the colonial other", vergelyk Boehmer (1995:21): "The West thus conceived of its superiority relative to the perceived lack of

power, self-consciousness, or ability to think and rule, of colonized peoples". Hierby kom self-identiteit volgens Lacan tot stand "within the gaze of another". 'Die ander' waarna in hierdie studie verwys word, behels spesifiek die gekoloniseerdes van die tydvak na 1652 aan die Kaap, insluitende die inheemse stamme, die slawe en die kinders van gemengde bloed soos Pieterella en haar boetie, Salomon.

Die binêre opposisie van die *ek* teenoor 'die *ander*' het veral bekend geraak weens Said se gebruik daarvan in sy bekende studie *Orientalism* (1978), waar hy dit onder meer verbind met die politiek van representasie. Volgens Said is die visie op die Orient naamlik gegrond op 'n projeksie van die Weste waarin sisteme van dominansie en eksploitasie voorkom en waarin die gekoloniseerdes as 't ware aan die kortste end trek. Dit was gegrond op die andersheid wat met die Oosterling geassosieer is (Said 1978:230) en op grond waarvan hulle gestereotipeer is en 'n sensuele, misterieuse 'kleed' oor hul gehang het. Oriëntalisme kan volgens hom openlik voorkom (in perspektiewe op die Oosterse maatskappy, literatuur en geskiedenis) of verskuil, gekoppel met ideologiese aspekte, soos dit na vore kom in onder meer representasie, die gebruik van konvensie en stereotipering. Representasie kan polities wees of esteties-filosofies of (meestal) 'n kombinasie van die twee.

Die eerste waarneming van 'die ander' het waarskynlik plaasgevind toe die mense tydens koloniserings bemerk het dat die inwoners van die nuwe gebied 'n ander kleur, taal en voorkoms het. Ashcroft (1995:235) reken "the first felt need for indigenization came when a person moved to a new place and recognized an Other as having greater roots in that place."

Van der Merwe en Viljoen (1998:169) definieer die ek teenoor 'die ander' as die onmondige koloniale subjek teenoor die mondige imperiale self, wat bereik word deur die negatiewe aspekte van die self oor te dra op 'die ander'. Die uiteinde is die opposisie van goed/sleg; wit/swart; beskaaf/barbaars. Ten slotte loop dit uit op 'n baas-kneg-verhouding.

'n Verdere stap in die meeste van die kolonies, was dan dat by die baas-kneg-verhouding 'n baas-slavin-verhouding ontstaan het. So spreek dit ook duidelik in *Pieterella van die Kaap*, waar gepraat word van die "halfslagkinders": "Toe vra ek sommer vir Lamotius wat van die halfslagkinders wat uit die slavinne peul – word hulle op die ma se boek of op die pa s'n ingeskryf?" (Matthee 2000:333). Pieterella se ouers verteenwoordig ook twee uiteenlopende sfere, naamlik Eva-Krotoa die Khoi-vrou en Pieter van Meerhoff, die wit Skandinawiër.

Volgens Meintjes (1998:30) lê die binêre opposisies onder meer tussen die ek en ander; ons en hulle; die metropool en die kolonie. Die koloniale proses het doelbewus 'n onderskeid getref tussen die kolonis en die andersheid van die

gekoloniseerde. Uiteindelik sou dit dan kennis en mag wees wat 'die ander' onderdruk of sogenaamd op sy plek hou. Van Zyl (2002:8) verwys byvoorbeeld na die spanninge tussen die VOC en die Koina wat beide deur Matthee en deur Sleigh in *Eilande* (hy praat van die Koina) sentraal geplaas word. Beide verwys herhaaldelik na die beleid van doelbewuste verslawing aan tabak en alkohol wat die VOC ten opsigte van die Koina gevolg het. Hierdie historiese 'vonds' van Sleigh word feitelik gestaaf in *Buiteposte* (1993:77): "Van Riebeeck het eerste besef dat die gewoontevormende eienskap van tabak tot ekonomiese voordeel van die Kompanjie ingespan kon word (...) Werkers is dikwels vergoed met arak en tabak" (Sleigh 1993:65).

Renders (1996:72) vind pogings in die Afrikaanse letterkunde om die Afrikanervolk se aard en waardes te definieer amper obsessief, weens die alomteenwoordige fokus op identiteit en die oorwig aan historiese romans (sien ook Van Zyl, 1996). Daarteenoor is daar die afgelope dekades volgens Brink (1991:4) 'n verskerpte ontginning van die gegewe ek / ander, teenoor die Afrikaanse literatuur in die verlede wat sterk ingestel was op 'n eie identiteit. Die tendens is egter nou nie meer soseer 'n fokus op die 'ek' teenoor die 'ander' as sodanig nie, maar eerder op die herkenning van die self in die ander en omgekeerd. Laasgenoemde sluit aan by Todorov (1991:39) wat gesê het dat die kennis van 'die ander' bepaal word deur die waarnemer se persepsie van 'die ander' en dat 'n mens jou selfkennis sodoende kan uitbou.

Die kwessie van identiteit is ook 'n sentrale tema binne die postkolonialisme. In hierdie roman gaan dit nie soseer om die Afrikaneridentiteit nie, maar eerder om dié van die Khoisan en hulle nakomelinge, wie se hele lewensbestel deur die Hollanders ingeneem en oorgeneem is. Hulle moet noodgedwonge van hul aardse kultuur afstand doen en inval by die VOC se reëls. Die gekoloniseerdes se hele bestaan en kultuur word bedreig deur die koloniseerders, want 'n hele nuwe waardestelsel, politiek, godsdiens en kultuur word nou verkondig en in baie gevalle op hul afgedwing. Aan die Kaap moes die Hottentotte skoolgaan, kerk bywoon en westerse klere dra, terwyl hul eie kultuur iets heeltemal anders was. By die fokus op die binêre opposisies in die verhouding tussen veral die Nederlands-Europese magte en 'die ander', word dus ook gelet op die vraag wat ontstaan by die gemarginaliseerdes: Wie is ek?

Die Europeërs kon hul aanvanklik nie voorstel hoe mense afkomstig van ander kontinente en gebiede lyk nie. Terselfdertyd het 'die ander' egter 'n soort misterieuse bekoring vir die Westerlinge (die ek) ingehou, juis oor hul andersheid. Young bring die begeerte na 'n ontmoeting met 'die eksotiese ander' met kolonialisme as volg in verband: "The transmigration is the form taken by colonial desire, whose attractions and fantasies were no doubt complicit with colonialism itself" (1995:3).

Robert Young (1995:181) wys daarop dat rassisme in die neëntiende eeu (en vroeër) twee paradoksale, teenstrydige aspekte ingehou het: die afsku vir die onbekende 'ander' aan die een kant, maar aan die ander kant die fetisj met die veronderstelde seksualiteit van die 'ander': "Colonialism was always locked into the machine of desire." Daar is wel ook in hierdie roman sprake van 'n fassinatie met hierdie andersheid; die eksotiese element. In sy boek *The Postcolonial Exotic: Marketing the margins* definieer Graham Huggan (2001:13) die term *eksoties* as volg:

...the exotic is not, as is often supposed, an inherent *quality* to be found 'in' certain people, distinctive objects, or specific places; exoticism describes, rather, a particular mode of aesthetic perception - one which renders people, objects and places strange even as it domesticates them, and which effectively manufactures otherness even as it claims to surrender to its immanent mystery.

Huggan (2000:139-140) bring die eksotiese in verband met die postkolonialisme en die multikulturalisme: "Multiculturalism thus both embodies and legitimises the spectacularising process of the exotic, a process that converts people into alternating objects of attraction and resentment."

Stephan Clingman (1991:238), kom tot die volgende gevolgtrekking:

"the linkage between racism and sexual projection, which in themselves appear obsessive, compulsive, and rather pathological, seems to derive from standard nineteenth-century notions or icons, such as the Hottentot Venus, which was a primary marker, as an image, of a supposed black sexual degeneracy and biological inferiority."

Ook in hierdie roman van Matthee sien ons die bekoring wat die Hottentotte vir die matrose inhou: "Eenkant agter die bosse het die matrose gewoonlik in 'n tou gewag om met tabak te betaal vir die Hottentottinne om hulle velvoorskote op te tel en wydsbeen hulle skaamheid te wys" (Matthee 2000:38). Eva-Krotoa word voorgestel as 'n half-geakkultureerde 'tussenmens' wat nie onder die ordelikheid van die Westerse wette kan lewe nie. Sy gee haar oor aan drank en prostitusie en baan deur hierdie losbandigheid die weg vir die siening van die Khoivrou as "Hottentot Venus" (Van Vuuren 1999:2). Die vrou word dus gesien as 'n seksobjek wat vir plesier sorg.

2.3. Perspektiewe op 'die ander' en karakterisering

Die roman onder bespreking bou voort op 'n bekende tema in die Afrikaanse romankuns, naamlik die eerste ontmoeting tussen die Europeane en die inheemse bevolking, vergelyk Luc Renders (1996) se artikel "Base en slawe: Ontmoetings tussen Europeane en Afrikane in Afrikaanse historiese romans oor die begin van die Europese kolonisasie van Suider-Afrika." Die postkoloniale instelling word ook hier onder andere bewerkstellig op die vlak van fokalisasie. Daar word byvoorbeeld gelet op die perspektief van die ontdekkingsreisigers en koloniseerders, wat besit geneem het van die ruimte - en 'die ander' - deur die

taal van beskrywing, benoeming en dialoog (Van Zyl 2002:2. Sien ook Carter, 1987:59 en Viljoen 1999:56).

Cok van der Voort verklaar die term 'fokalisatie' as "... ontleend aan het begrip *focus* of *narration*, dat in 1943 werd geïntroduceerd door de literatuurwetenschappers Brooks en Warren". Ander ondersoekers, soos Gérard Genette en Mieke Bal onderskei tussen 'wie sien' (fokalisasie, visie of perspektief) en 'wie praat' (vertelaspekte). Volgens haar kan daar drie instansies voorkom, naamlik die verteller, die fokalisator en die karakter.

Van Zyl (1999:5-6) vat fokalisasie/perspektief as volg saam: Dit is die verskillende sienings, gesigspunte of fokalisasies wat ons in 'n verhalende teks' teenkom. Fokalisasie is die verhouding tussen die instansie wat sien (fokalisator) en dit wat gesien word. By fokalisasie en perspektief gaan dit om:

1. deur wie se oë gesien word;
2. die wyse waarop daar gekyk word.

Regstreekse woorde en gedagtes het te doen met die fokalisasie van die karakter wat dit uiter. Verhaalfigure se perspektief word egter nie slegs regstreeks in dialoog weergegee nie, 'n karakter se perspektief word ook meermale via die verteller meegedeel. In so 'n geval is daar sprake van 'n gedeelde fokalisasie.

Pieterella van die Kaap is die eerste roman waarin so baie aandag aan die karakter Pieterella geskenk word. Matthee bied die gegewe hoofsaaklik aan deur die fokalisasie van die kind Pieterella en via Pieterella kry die leser ook 'n idee van haar ma, Eva-Krotoa, se opvattinge – veral tydens haar lang skeepsreis na Mauritius, as Pieterella ongeveer 13 tot 14 jaar oud is. Dit vind plaas in die vorm van herinneringe, wat op grond van veral assosiasie na vore gebring word, in 'n nie-chronologiese volgorde. Pieterella se herinneringe is 'n rekonstruksie van die verlede binne die groter historiese rekonstruksie van Matthee.

Kenmerkend in dié verband is die wyse waarop Pieterella se taal weergegee word – dikwels in kort mono-sillabes om haar tipe taalgebruik aan te dui en die leser moet self die res dink. Dit bemoeilik soms die lees van die teks, byvoorbeeld: "Nie praatplek nie. Voelplek" (Matthee 2000:406). Matthee individualiseer beide karakters ook deur dingetjies wat hul doen, hul manier van dink en redeneer, asook deur karaktertrekke soos Eva se halsstarrigheid en Pieterella se selfgeldingsdrang wat uit die fokalisasie na vore kom. In die proses word beide Eva en Pieterella geskakeerde figure wat die simpatie van die leser uitlok.

Die klem rus dus hoofsaaklik op Pieterella as 'n adolessente en volwasse vrou se interpretasie van die geskiedenis (Van Zyl 2002:2-3). Pieterella se perspektief op sake getuig deurgaans van 'n redelik impulsiewe en hartstogtelike karakter, met 'n redelik naïewe instelling. Sy word geskets as 'n rebelse en

naïewe tiener en later as 'n vrou met 'n sterk wil en haar eie siening van sake: "Pieterella, moenie teen my woord opstaan nie" (Matthee 2000:388); By 'n ander geleentheid sê Lamotius aan haar: "Daar's 'n halsstarrigheid in jou wat nie 'n getroue huisvrou betaam nie" (Matthee 2000:457).

Daar is wel 'n mate van groei te bespeur wat Matthee se vermoë tot karakterisering onderstreep: aanvanklik getuig beide Pieterella se woorde en gedagtes byvoorbeeld van kinderlike onvolwassenheid: "Ek sal hier lê tot ek dood is, ek sal nie op die skip gaan klim nie" (2000:1). Ten slotte wil sy weer nie op die skip klim terug na die Kaap nie. Haar houding is steeds rebels, maar sy besef nou beter waar die probleem lê: "'Dis nié God se wil nie!' Sy het dit uitgeskree. 'Dis die Kompanjie se god se wil wat hierdie eiland kom vat en opgeëet en opgekap en opgetrap het, maar nooit 'n duit getraak het nie!'" (2000:636). Deur ontwikkeling wat die Pieterella-karakter ondergaan, word haar gewaarwordinge en optrede vir die leser geloofwaardig.

In *Pieterella van die Kaap* het ons te doen met 'n situasie van 'n wit skrywer wat as 't ware inklim in die vel van 'die ander' en deur haar oë word na die koloniseerders gekyk - 'n variasie op *The Empire writes back* (sien Van Zyl 2002:7). Pieterella word voorgestel as dubbel gemarginaliseerd binne die sewentiende-eeuse samelewing: eerstens as vrou en tweedens as iemand van gemengde afkoms, vergelyk Spivak (1988, in Nelson en Lawrence 1995:28) se woorde: "If, in context of colonial production, the subaltern has no history and

cannot speak, the subaltern as female is even more deeply in shadow..." As gevolg van hierdie gemarginaliseerdheid van die koloniale vrou en veral nog 'die ander', is hulle benadeel: "...on the grounds not only of gender but also of race, social class, and, in some cases, religion and caste" (Ashcroft 1995:224).

In hierdie roman word die vrou as 't ware self 'n 'gekoloniseerde' ruimte. Die binêre opposisie tussen man en vrou, asook Hollandervrou teenoor Hottentotvrou, word doeltreffend uitgelig. Pieterella se menswees as vrou word voortdurend aangetas deur sowel mans sowel as vroue. Die vroue, soos Barbara Geens, tant Maijke en Theuntjie, domineer Pieterella en laasgenoemde verneder haar tot slaaf. Tant Theuntjie en Maijke word voorgestel as baie naywerig teenoor Pieterella. Die mans, buiten Daniel, oortree weer soms deur seksuele teistering.

Vroue en veral gekleurde vroue, het 'n uiters beperkte lewe. Hulle het geen sê nie en amper nie eens bestaansreg nie. Eva geniet wel aanvanklik voorregte, maar slegs omdat sy van nut is as tolk vir die Hollanders. In die Kaap is daar elke keer na Pieterella verwys as Eva se kind, dit wil sê 'die ander'. Op Mauritius aanvaar baie mense Pieterella soos sy is, want niemand is daar regtig beter as ander mense nie.

Matthee dui in haar lywige bronnelys aan dat sy wel deeglik navorsing gedoen het en dat sy, 350 jaar na die werklike gebeure, 'n oortuigende waarheidsillusie

skep deur haar rekonstruksie van die gebeure. Ankersmit (1981:147) reken, oor historiese tekste, dat: "... from the narravist point of view the facts mentioned in a narratio should be seen as mere 'illustrations' (of some historiographical thesis); the statements describing these facts function as mere contributions to a particular view of the past, without ever being this view itself." Dit sluit aan by idees van ondersoekers soos Barthes (1970: 145-155) en Hayden White (1978: 42) dat daar min verskil is in waarheidsgehalte tussen 'n roman en geskiedskrywing (sien ook Van Zyl 1996:98-99). White (1980:8) reken die ware gebeure moet optree as '*referente*' in die diskoers van 'n verhaal, "... can be spoken about, but should not pose as the *tellers* of a narrative." Aansluitend hierby is ook Peter Gay (1974:189) se mening: "... historical analysis without narration is incomplete."

Die feitlikhede in die roman wat as wedervaringe van die hoofkarakter aangedui word in *Pieterella van die Kaap*, soos byvoorbeeld die afbrand van die Opper se huis, (Matthee 2000:386) Sven Peters se nuwe vrou uit die Kaap (Matthee 2000:427) versterk die sterk werklikheidsillusie wat geskep word. Ook die taalgebruik en die skeepsterminologie wat aangewend word, dra by tot die trefkrag van dié roman: "Bras om vir 'n loef oor bakboord!" het die woorde donderend van die bodek af geval. Aan die een kant van die dek het matrose gehardloop om 'n tou los te maak en skiet te gee..." (Matthee 2000:96). Ander terminologie wat aan die orde van die dag is, is byvoorbeeld "die bak";

"sjirurgyn"; "kolderstok" en "kopdeksels", om maar net 'n paar te noem. (Matthee 2000: 49-88).

Die werkliheidsillusie het ná te make met die karakterisering wat onder andere deur die fokalisasie na vore kom. Deur haar effektiewe hantering van perspektief slaag Matthee inderdaad daarin om veral van Pieterella (maar ook van Eva) meer as 'n karakter-op-papier te maak. Die vraag is egter wel in watter mate sy   n veral Eva (in nog groter mate deel van die inheemse bevolking, die 'ander') stereotiepe eienskappe vertoon.

2.4. Stereotipering en konvensie

Die begrip stereotipering is bekend sedert die twintigerjare van die vorige eeu, toe Walter Lippman se boek *Public Opinion* (1922) verskyn het. Volgens Hattingh (1996:157), definieer Lippman 'n *stereotype* as 'n noodsaaklike ori  nterings- en aanpassingsmeganisme waarvolgens waarnemings en idees volgens gestandaardiseerde patrone geklassifiseer kan word. "They (the systems of stereotypes) may not be a complete picture of the world, but they are a picture of a possible world to which we are adapted" (Lippmann 1922:95).

Lakoff (1987:80) wys egter 'n meer negatiewe kenmerk van die *stereotype* uit, naamlik dié van "making quick judgements about people". Die *stereotype* berus op 'n aanvoeling vir die goeie en slegte, die aanvaarbare en onaanvaarbare,

asook op 'n eenvoudige klassifikasie van mense. Volgens Van der Merwe (1994:1) word mense volgens hul morele waardes en kultuur gegroepeer en gestereotipeer. Van Zyl (2001:4) verwys na Said, "wie se Oriëntalistiese Ander 'n *stereotype* is, geformuleer in die terme van afwykings van die Self, teenoor Bhabha, wat dit totaal as ambivalent, kompleks en paradoksaal sien."

Marion Hattingh (1996:156) het in haar navorsing oor stereotipering, na aanleiding van 'n opname oor studente aan die Universiteit van Wes-Kaapland se opvatting van *die Afrikaner*, bevind dat stereotipering gewoonlik gepaard gaan met vooroordeel, vereenvoudiging en veralgemening. 'n Irrasionele sifting van inligting vind plaas en word in ooreenstemming gebring met die persoon wat gestereotipeer word. Onder negatiewe groepsdruk kan 'n individu baie maklik geïndoktrineer word.

Waar 'n bewuswees van verskille tussen die self en 'die ander' op 'n soeke na 'n eie identiteit kan dui, behels stereotipering dikwels 'n soeke na groepsidentiteit. Volgens Hattingh (1996:158) gee laasgenoemde aanleiding tot etnosentriese stereotipering, want aanvanklik is daar identifisering met 'n groep en dan word daar met ander groepe geïdentifiseer, dit wil sê waar dieselfde belange gedeel word, of dit taal, kultuur of tradisie is, word hulle tot mekaar aangetrek. Ander mense word dan geëvalueer volgens die groep waaraan jy behoort se algemene eienskappe en nie volgens jou individualiteit nie. Hattingh (1996:157) verwys ook na Huseman (1991:22), volgens wie die produksie van *stereotypes* baie nou

verband hou met 'n nasie se kulturele sisteme en waardestelsels. Die kulturele sisteem bind mense dus saam en gee 'n eenvormige grondslag waarop hulle hul idees vestig.

Onder Suid-Afrikaanse skrywers is daar soms 'n verskil in siening ten opsigte van mense van 'n gemengde afkoms soos Pieterella. Gerwel (1984:22) bevraagteken byvoorbeeld die bestaan van "gekleurde" persone as sodanig, omdat daar volgens hom "geen homogene" groep bestaan nie. Volgens February (1981:1) word daar egter reeds in reisliteratuur oor die 17de eeu op stereotiepe wyse verwys na die sogenaamde 'coloureds': "It is no mere accident that certain attributes are ascribed to what is known, in the mouths of white users, as 'Hottentot', and that these are then, later on, neatly transplanted onto 'Cape coloured' " (February 1981:1).

Heelparty stereotiepe karakters en visies op karakters, veral op die 'ander', kom voor in die roman. Volgens Frederik de Jager in *Insig* (April, 2000) is *stereotypes* of vaag omskrewe karakters volop in hierdie roman, omdat die teks so "dig bevolk" is. Die koloniste as groep word onder meer gestel teenoor die slawe en veral vir die Hottentotte as groep. Daar is dus sprake van blokkarakterisering (sien Smuts 1975:27). Karakters soos Janvos, Eva en Pieterella word wel verder uitgediep en geïndividualiseer vir die leser, maar op die vlak van die karakterisering beeld Matthee die stereotiepe veralgemenings van die koloniste teenoor hulle uit.

Die binêre opposisie tussen die wêreld van die gekoloniseerde teenoor dié van die koloniseerder stel in die proses die primitiewe leefwêreld van die Khoi teenoor die beskaafde ruimte van die Hollanders. Die Hottentotte is in die oë van die Hollanders niks anders as vuil en lui nie en het dus ook nie 'n waardige plekkie verdien nie. Dit strook met Renders (1996:73) se indrukke van uitbeeldings in vroeëre Afrikaanse romans: "Net deur hul blanke base te dien, kan die Hottentotte tot meer beskaafde menslike wesens uitgroeï". *Pieterella van die Kaap* illustreer hoe stereotipering rassisme tot gevolg kan hê. Omdat die Khoisan beskou word as vuil en ongeletterd in vergelyking met westerse standaarde, diskrimineer die Hollanders teen hulle.

Tant Theuntjie Borms, wat *Pieterella* se 'nagmerrie' is, is *stereotipies* van die bose stiefma in sprokies. Haar tydige en ontydige bevele aan *Pieterella* op die lang skeepsreis na Mauritius weerspieël dit: Sy moet die swaar waterremmer dra, potte uitgooi en telkens hoor: "*Pieterella*, Theuntjie roep jou..." (Matthee 2000:90). Anders as in die konvensionele sprokies is hierdie binêre opposisie egter rassisties en gegrond op 'n verhouding van baas teenoor slaaf, ek teenoor 'die ander'. *Pieterella* word nie gereken nie, omdat sy van gemengde afkoms is. Sy word inderdaad wreed ontnugter deur die beledigings wat met haar ondergeskikte posisies saamgaan, soos "halfslag-hottentottin" (Matthee 2000:589).

In aansluiting by die volgende gedeelte oor *hibriditeit* kan hier genoem word dat die vermenging van ras en kultuur as 'n bedreiging gesien word vir die voortbestaan van 'suiwer' bloed en geassosieer word met onreinheid, walglikheid en selfs onvrugbaarheid (Conradie 2002:28). Oorsprong en afkoms word duidelik beklemtoon en derhalwe kry Pieterella baie swaar aan die Kaap en gedurende die eerste tyd op Mauritius. Aanvanklik word sy, beide aan die Kaap en op Mauritius, presies soos enige ander anderskleurige behandel en verguis, maar as vrou van Daniel, die skeepsbouer, verwerf sy mettertyd aansien en begin sy selfs haar eie klein hospitaaltjie (Matthee 2000:553). Sy groei dus uit tot 'n gerekende vrou op die eiland Mauritius en ontsnap op hierdie wyse aan die rassistiese stereotipering wat die gemeenskap aan die Kaap gekenmerk het.

Daar is relatief min aanduidings in die roman dat kleur 'n ingrypende segregerende rol speel op Mauritius, in skerp teenstelling tot die opset aan die Kaap. So ondermyn Matthee deur die stel van die binêre ruimtelike opposisies inderdaad die mites onderliggend aan die kolonialistiese tipe instelling, naamlik van 'n kombinasie van mag, rasseklassifikasie en onderhorigheid. Hierdie aspek word later uitvoeriger bespreek.

2.5 Hibriditeit as uitvloeisel van die koloniale tydperk

Volgens Conradie 2002:26), met verwysing na Goldberg (1994:2), bring die kultureel diverse aard van 'n samelewing mee dat verskeie vorme van kulturele meervoudigheid onderskei kan word. Robert Young beskryf in sy werk *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture and Race* (1995) die ontwikkeling van die opvatting oor kulturele meervoudigheid vanaf die negentiende eeu tot die einde van die twintigste eeu. Hy beklemtoon dat die botsende opvattinge rondom "kulturele meervoudigheid" (Conradie 2002:26) in die geskiedenis veral om kulturele vermenging of *hibriditeit* draai.

Die term *hibriditeit* word op verskillende maniere gebruik: *Hibriditeit* is eerstens 'n vorm van "kulturele meervoudigheid" wat in die algemeen dui op 'n sintese of vermenging van "verskillende rasse, variëteite of [...] tale" (Odendaal 1988:386 in Conradie 2002:27). Young onderskei uiteindelik tussen 'n biologiese (rasse)- en 'n talige vorm van hibriditeit.

Conradie (2002:28) wys uit dat die fokus op die taal in die twintigste-eeuse strukturalisme teoretici aangespoor het om sekere hibridiserings in taal na te gaan. Volgens Achmat Davids (1994:113) is Afrikaans byvoorbeeld ook 'n hibried, wat juis ontstaan het uit die gekreoliseerde Nederlands van swart sprekers, slawe en mense wat nie tot die heersersgroep aan die Kaap behoort het nie. Dit is opmerklik dat die postkoloniale tydperk gekenmerk is deur 'n

begeerte tot nasionalisme, wat bereik kan word deur eenheid in taal, wat op sy beurt weer 'n eie identiteit skep. So het Afrikaans aan die Kaap ontstaan as die sogenaamde kombuistaal of Slawe-Afrikaans. Die taal het vir hierdie mense 'n gevoel van ek-behoort -hier gegee.

Volgens Hawthorn (1998:106) het die term *hibriditeit* sy oorsprong by Mikhael Bakhtin, wat 'n hibriede teks sien as die samevoeging van twee of meer tekste. Soms kom daar ook teenstellende elemente voor op byvoorbeeld tematiese of ideologiese vlak. Hawthorn benadruk die feit dat die konsep van *hibriditeit* meer gewild geraak het na die ontstaan van die postkoloniale teorie. Naas die feit dat *hibriditeit* dikwels binne die postkolonialisme met die teksstruktuur in verband gebring word, verwys dit ook na die vervaging van grense op meer as een vlak, naamlik die politieke, kulturele, godsdienstige en letterkundige vlak.

Die "tekstuele" teoretisering oor hibriditeit word gekenmerk deur 'n modernistiese en 'n postmodernistiese gebruik van die term. Volgens Werbner (in Hoving 2001:189, soos uiteengesit deur Conradie, 2002:28) fokus die modernistiese hibriditeit op "the transgression of borders and on the radical challenge to the cultural order stemming from that transgression". Die postmodernistiese vertolking oor hibriditeit is dat dit nie-Europese en nie-Amerikaanse groepe se kultuur as agterlik en gemarginaliseerd beskou en dat dit gekenmerk word deur "a process of acculturation whereby groups are modified through intercultural exchange and socialization with other groups" (Young 1995:5).

Volgens Ashcroft word ook die oorvleueling van die postmodernisme met die postkolonialisme gesien as 'n hibriede eienskap van die postkoloniale literatuur (1995:118). Hy skryf: "Most post-colonial writing has concerned itself with the hybridised nature of post-colonial culture as a strength rather than a weakness. Such writing focuses on the fact that the transaction of the post-colonial world is not a one-way process in which oppression obliterates the oppressed or the coloniser silences the colonised in absolute terms" (Ashcroft 1995:118). Dit hou verband met die feit dat *hibriditeit* as positief óf negatief (of afwisselend as beide) beskou word.

Hibriditeit kom dikwels in postkoloniale gemeenskappe voor as 'n resultaat van onderdrukking, soos byvoorbeeld wanneer setlaars die inheemse nasies dwing om sosiale gewoontes aan te leer (Ashcroft 1995:183). Positief gesien, ontken *hibriditeit* egter nie die tradisies waaruit 'n kultuur ontstaan het nie en word dit nie gestruktureer uit die verdwyning van sekere kulture nie, maar eerder gegrond op hierdie kulture se aanhoudende en gemeenskaplike ontwikkeling (Ashcroft 1995:184). Die hibriede aard van die postkoloniale kultuur word dus dikwels eerder beskou as 'n versterkende krag as wat dit verswakking meebring, want alhoewel die koloniseerders die gekoloniseerdes se kultuur doelbewus onderdruk, vind daar 'n samesmelting plaas van die politieke en ekonomiese magte. Volgens Ashcroft is dit nie noodwendig negatief nie - hy sien dit as volg:

"The term *hybridity* has been sometimes misinterpreted as indicating something that denies the traditions from which it springs, or as an alternative and absolute

category to which all post-colonial forms inevitably subscribe but as E.K. Brathwaite's early and influential account of Jamaican creolisation made clear, the 'creole' is not predicated upon the idea of the disappearance of independent cultural traditions but rather on their continual and mutual development" (Ashcroft 1995:184).

Hibriditeit het dus in koloniale gemeenskappe voorgekom as gevolg van onderdrukking deur die koloniseerders, maar dit kon nie die inheemse nasies hulle tradisies laat ontken nie. Die 'opheffing' van die andersheid van die gekoloniseerdes deur die koloniseerders lei tot 'n kulturele vermenging in die postkoloniale tydperk. Dit sluit aan by Homi Bhabha (1995:34), in *Signs taken for wonders*, waarin hy sê: "*hybridity* is the sign of the productivity of colonial power, its shifting forces and fixities; it is the name for the strategic reversal of the process of domination through disavowal". Hawthorn sê dat die term soos dit tans gebruik word, beteken: "the fusion of cultural forms, often as a result of or involving commercial or political power inequalities" (1998:107).

Brink (1991:3) stel dit dat in "... 'n vrye omgang met die ander – al wat ander is – word die verhouding sentrum/marge nie meer omgekeer nie, maar oopgemaak, en vrygestel van prekondisionering".

Ons vind hierdie 'opheffing' van die grense onder meer in skrywers soos Elsa Joubert se romans, byvoorbeeld *Bonga* (1971) en *Missionaris* (1988). In eersgenoemde roman kom Bonga tot bekering as hy met Inacia Maria in die huwelik tree. Waarskynlik het die afstand van die moederland af die mense op

mekaar aangewese gemaak en gevolglik het die ek en 'die ander' gevind dat die andersheid tussen hulle dalk nie so groot is nie. Die huwelik van Bonga se blanke oupa met 'n swart vrou en later Bonga (die ander) se huwelik met Inacia Maria, die Portugeuse meisie, is die herkenning van en érkenning gee aan die ek in 'die ander'.

Meintjes (1998:30 – 31) beskou *hibriditeit* as 'n belangrike onderdeel van die postkoloniale literatuur. Hy tref 'n duidelike onderskeid tussen kolonis en die andersheid van die gekoloniseerde. Hy sien “vermenging of vervloeiing”, asook ‘n opheffing van binêre opposisionaleiteit en die “herkenning en die erkenning van die ek in die ander”, as die postkoloniale antwoord.

Young se teoretisering oor *hibriditeit* laat daarteenoor (aan die negatiewe kant) blyk dat die apartheidsfilosofie deels verbind kan word met die negentiende-eeuse opvattinge van *hibriditeit*, waarin rasvermenging verafsku is as bedreigend vir die eer en voortbestaan van die "suiwerheid" van 'n ras" (Conradie 2002:27). Conradie verwys in hierdie verband na onder andere Wasserman (2001) se opvatting "dat 'ras' 'n konstruksie is, 'n fiksie, iets wat uitgedink is deur mense om mag oor mekaar uit te oefen, gebaseer op velkleur wat as 'n merker so arbitrêr is soos blou oë, om 'n maklike etiket te kry waaronder komplekse kulturele en historiese verskille tussen mense gerangskik kan word" (Vergelyk ook die bydraes tot die skrywersberaad oor hibriditeit in die elektroniese joernaal *Litnet*,

sien byvoorbeeld Van Wyk 2000, Schaffer 2000, Pakendorf 2000 en Dangor 2000).

Conradie (2002:31) stem saam dat kulturele vermenging of *hibriditeit* gesien kan word as 'n verryking eerder as 'n bedreiging soos wat die opvatting in die negentiende eeu was. Bhabha (1994:221) probeer met sy konsep van "in-betweenness" die Derridiaanse konsep van *différance* te representeer, terwyl dit juis 'n poging is om te help om verby tradisionele opvattinge van representasie te dink en die opvatting te bevraagteken dat die "waarheid" deur 'n stelsel van binêre opposisies in 'n Westerse diskoers voorgestel kan word.

Pieterella van die Kaap toon myns insiens eienskappe van *hibriditeit*, onder andere as dit gemeet word aan die definisie van Bakhtin, waarvolgens hy sê dat *hibriditeit* die samevoeging van twee tekste behels. *Hibriditeit* word in 'n sekere sin bespeur in die struktuur van die roman. Verskeie teenstellende elemente kom voor, veral as uitvloeisel van die twee kulture: Afrika en Europa, maar reeds by die verhaal van Eva sien die leser hoe sy die Europese kultuur begin aanneem as 'n stap in die rigting van 'n nuwe, *hibriede* "tussenkultuur" wat 'n sintese is tussen die Afrika- en Europese elemente. Dit geld in 'n nog veel groter mate vir *Pieterella*.

In *Pieterella van die Kaap* sou 'n mens 'n strukturalistiese benadering (na aanleiding van Culler) kon toepas en dan 'n verskeidenheid binêre opposisies

kan blootlê. Pieterella moet byvoorbeeld in verskillende ruimtes grootword, wat teenoor mekaar gestel word in die roman. Aan die een kant is daar Robbeneiland waarheen haar ma verban word, die Kaap waar sy in pleegsorg by Hollander-mense bly en Mauritius, waar sy funksioneer as vrou van Daniel. Die roman gaan egter ook verder: Matthee laat vervloei die verskillende opposisies op 'n treffende wyse met mekaar in die figuur van Pieterella, wat uit 'n gemengde huwelik gebore word. Vervolgens word in Hoofstuk vier in diepte gekyk na die binêre opposisies.

they would not take me in, hottentot woman
nor would they let me run away, they broke my legs
mine are the crippled footprints
worn into the rocks along the harbour wall

Karen Press

Hoofstuk 3 – Binêre Opposisies in *Pieterella van die Kaap*

3.1. Inleidend

Pieterella van die Kaap deur Dalene Matthee is 'n epies-historiese roman waarin die lewensverhale van Pieterella en haar legendariese ma, Eva-Krotoa vertel word. In die subtitel word reeds 'n noue verband tussen die twee vrouens se lewens aangedui: "*Historiese roman oor Pieterella en Eva-Krotoa*". Albei vrouens se lewe spreek van beide hartseer en geluk. Hulle lewens loop soms ineen, maar is soms ook heeltemal uiteenlopend. Matthee laat die twee se lewens egter op 'n knap manier ineenvloei deurdat die verhaal uit Pieterella se oogpunt aangebied word. Pieterella se verhaal word in die hede aangebied, terwyl sy terugdink aan haar ma se lewe toe sy nog geleef het. Deur haar deeglike navorsing slaag Matthee daarin om die geskiedenisfeite in so 'n mate te kombineer met eie inlewing en invulling dat beide die karakters, Eva-Krotoa én Pieterella, as't ware lewe kry.

Die binêre opposisies wat in hierdie studie ter sprake kom, het eerstens te doen met die karakterisering en tweedens met die ruimte-uitbeelding in die roman. Pieterella se ma, Eva-Krotoa, is aanvanklik net Krotoa, afstammeling van Herrie, leier van die Goringhaicona. Later word sy Eva, tree op as tolk van Van Riebeeck en lewe as Hollander.

Pieterella is ook die dogter van die Deense sjirurgyn Van Meerhoff. Die feit dat sy van gemengde afkoms is, plaas haar, saam met lede van die inheemse bevolking soos haar ma, in die kategorie van 'die ander'. Die karakterisering skakel gevolglik ten nouste met die perspektiewe op 'die ander', waaraan in die loop van die studie aandag bestee word. Vir Pieterella bly die pendulum steeds swaai en die binêre bly op die voorgrond in hierdie roman. Tog is daar ook sprake van 'n sintese, soos later bespreek word.

Die kulturele binariteit skakel ook nou met die ruimte-uitbeelding: Teenoor die konteks van die Khoisankultuur waarin Pieterella grootword by haar ma, staan die Nederlandse opset wat aan die Kaap heers en waaraan beide Eva en Pieterella noodgedwonge blootgestel word.

Die konflik tussen die blanke bevolking, die Hottentotte en die "mixties" of halfbloede het baie reperkussies tot gevolg: "... the first mixed-race children born at the Cape, which circumstance was a source of joy and strength, and of bitter

unhappiness, their lives a manifestation of a sentiment often expressed by Matthee in this novel, that life consists of heaven and hell rolled together in the same cloth" (Rosenthal 1993:3).

3.2. Eva-Krotoa die 'Tweekopvrou'

Daar is al baie pogings aangewend in die postkoloniale diskoers om die inheemse stem te agterhaal. Die Khoi-tale is feitlik almal uitgesterf, omdat die Khoi geakkultureer is in ander bevolkingsgroepe. Volgens Helize van Vuuren (1999:1) se navorsing is daar maar enkele Khoi-tekste. Daar is Maingard se *Koranna Folktales* (1962); Wilhelm Bleek se *Khoi-fabels* en verhale in *Reynard the Fox in South Africa*; en dan die verhaal oor die Khoi-man, *Coree die Saldaniër*. Luidens die verhaal (Van Vuuren 1999:1 –2) is Coree en sy makker ontvoer en per skip na Londen geneem, waar hy die Engelse taal magtig geraak het en toe geweeklaag het oor sy land. Die verhaal eindig gelukkig wanneer hy terugkom in sy vaderland en met sy Khoi-landgenote herenig word.

Teenoor hierdie verhaal se gelukkige uiteinde, verloop dié van Eva-Krotoa anders. Die leser leer Eva hoofsaaklik ken deur die oë van Pieterella, deur haar geheueflitse veral tydens haar bootreis na Mauritius.

Eva-Krotoa het reeds in haar naam 'n binêre opposisie opgesluit: die Westerse naam gekombineer met die Hottentotnaam. Krotoa is gebore uit die adellike Hottentot- familie, naamlik die Goringhaicona en haar oom was die hoof van die stam, naamlik die beroemde Harry die Hottentot, wat met Van Riebeeck onderhandel het. Eva is die Bybelse naam wat Van Riebeeck aan haar gee. Saam daarmee gaan 'n hele kultuur: "Juffrou Maria was haar ma se wit ma. Sy't altyd haar hande in haar skoot gevou en vir die mooie kind van Jesus, Seun van God, geleer" (Matthee 2000:40). Die naam simboliseer ook Eva se posisie in Afrika: vanuit Europese oë gesien, is sy as 't ware die eerste vrou wat moeder moet word van 'n nuwe wêreld.

Eva is knap met tale en gou word sy selfs genooi om aan Van Riebeeck se tafel te eet. Later verwerf Eva weens haar intelligensie en diensbaarheid teenoor die Hollanders die belangrike posisie van die tolk wat tussen Jan van Riebeeck en haar eie mense optree. Die Hollanders het die Khoi nodig gehad om hul touwys te maak oor die nuwe land en sy omgewing en om aan hul vee te verskaf. Die Hottentotte het volgens Matthee se uitbeelding egter 'n instinktiewe aanvoeling dat alles nie pluis is nie, want die hoofmanne van die Kaapse Hottentotte waarsku vir Eva oor wat sy voor die Hollanders kwytraak: "Eva, jy vertel nie vir die Hollanders van wat verder as hulle oë lê nie. Hoor jy ons? Ek sal nie. Jy sê vir hulle veral nie van die Namaqua nie" (Matthee 2000:34).

In die roman word Eva-Krotoa se stam-agtergrond voortdurend gestel teenoor die Europese andersheid van die nedersetters aan die Kaap. Daar is gedurig 'n beweging tussen twee kulture, gelowe en instellings. Sy moet elke keer doen en optree soos wat die ruimte of ook die gemeenskap waar sy haar bevind, van haar verwag. As Eva is sy 'n Hollander en sê die Onse Vader in Hollands op (2000:18). As Krotoa het sy haar velklere aan en haar velmus op, en maak 'n kleipot van grond en spoeg met haar hande (2000:21). Tereg kan daar na haar verwys word as die "tweekopvrou" (2000:170).

Eva geniet aanvanklik vryheid van beweging en beweeg vryelik tussen die twee ruimtes van die Khoi en die Hollanders. Sy ondergaan egter elke keer letterlik 'n gedaanteverwisseling, want by die Khoi trek sy haar velklere aan en sit haar velmus op; by die Hollanders trek sy soos die Hollandervroue aan in die swierige rokke van die sewentiende eeu: "Sy het drie laprokke gehad; Die swartrok het sy net aangetrek as sy Kasteel toe moes gaan" (Matthee 2000:15).

Die heen-en-weer met boodskappe tussen Van Riebeeck en Oedaso dra op die duur daartoe by om Eva klaar te maak, want sy verloor in die proses die simpatie van albei groepe: "Toe word ek die tweekopvrou. Een is Eva, een is Krotoa. Jy moet slim wees om 'n tweekopvrou te wees. Jy moet leer om te seil soos 'n slang sodat die leeu nie wakker word nie!" (Matthee 2000:170). Sy word verder telkens deur die Hollanders beloon met "'n ekstra vinger tabak, 'n ekstra blinkglas wyn..."

(Matthee 2000:170). Sy dra deur haar swakte vir drank en rookgoed juis die kiem van haar eie ondergang in haarself.

In die kasteel vang Eva-Krotoa die oog van die Deense sjirurgyn en hy trou later wettig met haar. Die verhouding tussen Eva en haar Deense eggenoot word as gelukkig uitgebeeld. Pieter van Meerhoff sê by geleentheid vir Eva dat sy die aarde se "eerste mooi" is (Matthee 2000:170). Twee persone uit twee verskillende kulture kan dus kennelik in harmonie saamleef (soos ook blyk uit die latere verhouding tussen Pieterella en haar man). Die binêre met betrekking tot die Kaapse gemeenskap lê egter daarin opgesluit dat Eva wel met 'n redelik gesiene blanke, Pieter van Meerhoff, getroud is en aan die goewerneurstafel toegelaat word, maar terselfdertyd moet hulle op Robbeneiland woon, dit wil sê in afsondering. Hulle word net nou en dan nader 'gewink', as hulle dienste benodig word.

Hulle kinders, onder wie Pieterella, is van die eerste kinders met gemengde bloed aan die Kaap. Eva-Krotoa se bygeloof skemer deur in haar beeldryke kommentaar op Pieterella se fisiologiese kenmerke. Sy sê dat Pieterella Hottentotvoetjies het omdat die kateltjie waarop sy gelê het toe Pieterella verwek is, so kort was dat haar voete op die grond geraak het. Aan die ander kant van die saak lees en bid sy in Hollands – dan is sy weer Eva. Haar ma laat hulle om strategiese redes almal doop, want sy sê: "...Ons moet Christenbloed hê, want Christenbloed word nie verspil nie. Net heidenbloed" (Matthee 2002:44).

Eva word beskryf as 'n tragiese figuur wat as gevolg van omstandighede gedwing word om tussen twee wêrelde te leef. Sy sê self sy het "Hollander- ore" (Matthee 2000:342), in so 'n mate, dat toe een van die vroue van haar eie nasie doodgeslaan word met knopkieries omdat sy owerspel gepleeg het, sy nie "die pleitinge uit haar ore (kan) kry nie, want die Hollandermense het haar ore gevat" (Matthee 2000:289). Uit die roman blyk dit dat Eva-Krotoa op die duur nie die twee wêrelde kan versoen nie.

Net soos 'n Saul Barnard van *Kringe in 'n Bos* die Engelse houtkopers leer ken met hul korrupsie, so leer ook Eva-Krotoa die Hollanders ken. Die feit dat sy in 'n ongeskonde of ongerepte wêreld grootgeword het, bring mee dat sy met ander oë na die koloniseerders kyk. In haar hoedanigheid as tolk is sy so dikwels aan die Europese denkwysse blootgestel, dat sy ontevrede begin raak met van haar eie stam se gebruike. Doman het haar gewaarsku teen die Hollanders en gesê sy moes daar wegkom. Sy het egter verseg en geantwoord: "Nee. Die Hollanders se kos was lekkerder" (Matthee 2000:41). Sy kan ook as buitestaander sien hoe onregverdig die stelsel van die Kompanjie is. Die feit dat sy niks daaraan kan doen nie, bring onder meer mee dat sy haar tot alkohol wend, wat dan uiteindelik haar ondergang beteken.

Die agteruitgang van Eva-Krotoa is egter veral toe te skryf aan Van Meerhoff se dood en Eva-Krotoa se verwerping deur die samelewing. Haar man het

gewoonlik vir haar in die bresse getree en nou was daar niemand. Na haar man se ontydige dood gee Eva haar aan prostitusie oor, maak haarself skuldig aan dronkenskap en moet terug vlug na haar Khoi-familie. Hulle verwerp haar egter en terug aan die Kaap word sy gearresteer en vir vyf jaar na Robbeneiland verban. Sy kry stry met die nuwe poshouer se vrou en moet dan haar huis ontruim en in die pottebakkershuisie gaan woon. Haar ondergeskikte posisie blyk onder meer uit die woorde van juffrou Lydia Lacus: "Sê vir die Hottentottin om my nie aan te spreek nie, en om haar kinders van my kind af weg te hou!" (Matthee 2000:8).

Die hartseer van Eva en die pyn oor die verskeurdheid tussen twee kulture word baie goed weergegee as sy verwerp word. Net so goed as wat sy aanvanklik aanpas tussen die twee wêrelde, net so min kan sy aanpas as sy verwerp word, as haar doel uitgedien is. Sy maak skandes in die Kasteel: "...haar ma is tot op die skulpboot gedra en teruggestuur Robbeneiland toe. Lêdronek" (Matthee 2000:46). Haar ongelukkigheid blyk uit woorde soos die volgende: "Maar ek, Eva, word weggesmyt? Ek, Eva, se kinders word rondgesmyt? Omdat daar nie geld is nie? Omdat niemand my wil sê wat van Pieter van Meerhoff se geld geword het nie" (Matthee 2000:57). Sy openbaar ook positiewe kenmerke, maar kan dit weens die drank nie volhou nie.

Volgens Barrie Hough (2000) se resensie in *Die Burger* word Eva-Krotoa deur Dalene Matthee vermenslik en haar drankprobleem en skelmgeit word ook nie

verdoesiel nie. Volgens hom kan die leser uit Matthee se vertelling aflei dat Eva-Krotoa 'n anargis was wat die Hollanders en haar eie mense in onderhandeling gemanipuleer het omdat sy die enigste een was wat albei se tale vlot kon praat. Van die historiese figuur maak Matthee 'n driedimensionele karakter; 'n mens in eie reg met goeie en slegte gewoontes – op 'n logiese en gemotiveerde manier 'n produk van haar tyd, omstandighede en interaksie met ander mense.

Die verandering van Khoi-vrou na geakkultureerde mevrou van Meerhoff maak uiteindelik die deure agter Eva-Krotoa toe vir terugkeer na die Khoi-mense en gevolglik word sy 'n half-geakkultureerde 'tussenmens', tussen tale en kulture, en sterf sy as verstoteling op Robbeneiland (Van Vuuren 1999:2). Haar natuurlike aard het haar by wyse van spreke gepootjie en haar seksuele losbandigheid het veroorsaak dat dié Khoi-vrou se omstandighede later as 't ware vooruitloop op dié van Saartjie Baartman, 'n Oos-Kaapse Kwena-vrou, wie se lewensloop aanleiding gegee het tot uitbeelding van die wulpse "Hottentot Venus". Sy is in 1810 na Londen geneem en ten toon gestel vir haar rare anatomie (Van Vuuren 1999:3).

3.3. Pieterella as 'n 'Tweekopvrou'

Uit sowel die romantitel as uit die feit dat Pieterella se naam eerste genoem word in die subtitel, "*Historiese roman oor Pieterella en Eva-Krotoa*", blyk dat Matthee haar as die vernaamste karakter in die roman beskou. In ooreenstemming met die betekenis van haar naam, is Pieterella inderdaad die rots waarop hierdie roman gebou is. Verreweg die meeste aantal bladsye word aan haar wedervaringe gewy en die hele verhaal word vanuit Pieterella se perspektief meegedeel. Dit vind plaas in die vorm van 'n personale roman in Stanzel (1976:17) se terminologie, waar één karakter se perspektief vooropgestel word, maar met die gebruik van voornaamwoorde in die hy/sy-vorm (sien ook Van Zyl 2003).

Brink (1991:11) sê dat as dit kom by die skryf van 'n fiktiewe verhaal, met 'n postkoloniale inslag, die geskiedenis noodwendig herskryf word. Maar hy reken ook dat dit beter is dat die geskiedenis liever gesien moet word deur die oë van diegene oor wie daar geskryf word, dit wil sê 'die ander'. (Hier word binêre opposisie dus ook geïmpliseer). Dis dan juis waarin Matthee goed slaag as sy sowel Pieterella se lewe as die terugflitse oor Eva-Krotoa weergee soos gesien deur die oë van Pieterella. In Pieterella se woorde: "Eintlik word alles wat 'n mens sien in jou oë gebêre. Haar oë het al baie dinge in hulle gehad" (Matthee 2000:13).

Pieterella se agtergrond is binêr van aard deurdat haar ouers twee uiteenlopende sferes verteenwoordig: Eva-Krotoa, die Khoi-vrou en Pieter van Meerhoff, die wit Skandinawiër. In haar gemengde bloed kom die twee verskillende strominge in 'n sekere sin egter tot 'n sintese, sodat sy reeds in haarself 'n soort hibriditeit verteenwoordig.

Pieterella se lewe word ingrypend beïnvloed deur die kulture van onderskeidelik die Europeërs en van die Khoisan. Dit word duidelik weerspieël in Pieterella se grootword, soos blyk uit haar herinneringe aan dinge wat haar ma gedoen en vir haar geleer het. Eva-Krotoa word afwisselend voorgestel as die sorgsame Krotoa wat omgee en dan as die besope Eva wat nie weet waar sy is nie. Pieterella onthou al die lekker belewenisse saam met haar ma, sowel as die hartseer oomblikke, soos toe haar ma na Robbeneiland verban is.

Haar ma dra deur haar vertellings aan Pieterella die tradisies van die Khoi en Goringhaikona oor. Pieterella onthou ook hoe Krotoa haar en Jakobus geleer het om onderskeidelik 'n kleipot, "rommelpot" en 'n rietfluit te maak: "My ma het my geleer om te vleg, mynheer. Om 'n kleipot ook te maak - toe hulle ons daar bo in die pottebakkershuis laat woon het" (Matthee 2000: 43): "Druk, trek, draai. Nie te hard nie, nie te sag nie. Stadig het 'n boepenspot voor hulle oë uit die klei tussen haar ma se mooi handjies opgestaan terwyl sy saggies sing-sing vir die pot" (Matthee 2000:22). Hierdie kleipot word vir Pieterella 'n simbool van haar ma se liefde en van haar Hottentotverlede. Die skerwe daarvan bewaar sy soos

'n kleinood en knoop dit toe in 'n doek tussen haar bagasie: "...die potskerwe in haar bondel" (Matthee 2000:135).

Sy dink terug aan hoe hulle kooigoedbos pluk vir hul matrasse. "Toe dit begin donker word, het haar ma vir hulle 'n sandkooi onder 'n geelblombos gemaak en vir Salomon van die skaapmelk in die flessie gegee" (Matthee 2000:79). Sy pas ook later toe wat sy geleer het : " toe sy haar eie vleg begin vleg het. Platvleg, soos haar ma haar geleer het" (Matthee 2000:311).

Saam met Eva besoek hulle ook hulle Khoi-familie: Hulle het van haar 'n volwaardige *Kwena* gemaak deur haar klere uit te trek. Hulle het "haar lyf vol vet gesmeer en 'n hand vol groenvaal boegoe oor haar uitgestrooi (...) Toe het hulle 'n klein voorskootjie van vel oor haar skaamte gehang en dit met 'n riempie om haar lyf vasgemaak. Volstruisdop- en skulpiekrale om haar nek en lyf en arms en bene gehang" (Matthee 2000:81). Sy is verstom oor die skottels vol "blomgeel botter" wat hulle aan hulle lywe smeer en ook aan haar. Die kere wat sy saam is na die Hottentot-familie is vreemde ervarings, soos geïllustreer deur die volgende beeld: "Baie hutte soos groot ronde têtes van biesiematte gevleg en oor krom stokke vasgebind wat in die grond in geplant was" (Matthee 2000:80).

Vanweë Eva-Krotoa se alkoholisme en gevolglike onbevoegdheid om haar kinders groot te maak, word Pieterella (soos haar ma) daarteenoor egter aan die Kaap 'n slagoffer van omstandighede buite haar beheer. Van kindsbeen af word Pieterella van bakboord na stuurboord gestuur - van haar alkoholis-ma na

die Hollandse versorgers wat die kerk aanstel. In die proses maak sy kennis met die Hollandse kerk en kultuur. Dit blyk onder andere op die vooraand van hul vertrek na Mauritius wanneer juffrou Sophia haar wegsien met die woorde: "Sê jou gebede soggens en saans soos ons jou geleer het en pas jouself mooi op" (Matthee 2000:11). Haar ma het ook vir hulle laat bid en gesange laat sing.

As kind is sy erg bewus van die tussenruimte waarbinne sy deur die samelewing gewerp is: "Sy's 'n meisiekind – maar nie soos ander meisiekinders uit die vaderland nie" (Matthee 2000:9). Selfs as kind besef sy hoe skynheilig die Hollanders is, wat dikwels in die naam van die Heere XVII skokkende dade pleeg. Altwee wêrelde het sy gode, maar Pieterella kies nooit kant nie. Sy bid tot "God onse vader – Gounja, Tikwa – enigiets wat in die hemel woon" (Matthee 2000:241). Pieterella wil in hierdie twee wêrelde nie 'n halfslagmens wees nie, maar 'n volwaardige een – " 'n Heel mens. " 'n Regte mens" (Matthee 2000:268).

Pieterella word, soos Eva-Krotoa, uitgelewer aan die VOC se willekeurige besluite oor haar lewe, soos ook met betrekking tot die amptenare in hulle diens, die koloniste, die ander Hottentotte en die slawe. Hiervan getuig sowel die besluit dat sy Mauritius toe moet gaan as die opdrag ten slotte dat sy moet terugkeer na die Kaap. In die sorg van mev. Theuntjie Borms word sy en haar broertjie uit hulle bekende omgewing geneem, op 'n skip geplaas en na Mauritius gestuur, 'n plek waarheen die V.O.C. meestal oortreders en lasposte verban het. In die geval van Pieterella en haar familie is daar egter sprake van bykomende

diskriminasie, wat met hulle velkleur en status saamhang (sien asb. die volgende afdeling).

Telkens as sy gekonfronteer word, kry 'n mens die idee dat Pieterella uiterlik optree soos 'n fyn Hollandermeisie, maar haar gedagtes weerspieël dié van haar Khoi-ma, Eva-Krotoa. Pieterella gryp in die oorgangstyd in haar lewe, tydens die bootreis, telkens na herinneringe aan haar ma, terwyl sy worstel om vrede te maak met die reis na Mauritius. Pieterella droom op pad na Mauritius oor haar nuwe lewe waar sy Pieterella kan wees, maar styf toegedraai in 'n doek in haar bagasie, is die potskerwe, oorblyfsels van die pot wat haar ma met spuug en klei gemaak het (Matthee 2000:21). Die vasklou aan die bekende wat die verlede verteenwoordig en die uitsien na Mauritius word dus gekontrasteer.

Ten spyte van haar gehegtheid aan haar ma, kom die leser egter agter dat sy skaam is vir haar ma se optrede wanneer sy onder die invloed is. Die idee word ook later in die roman gevestig dat Pieterella skaam is vir haar herkoms. Dit is effens teenstrydig met die karakter van Pieterella wat voorgehou word, aangesien sy andersins oorwegend positief is oor haar ma se herkoms wanneer sy Eva se verhaal vertel. Haar man noem dit “die doring in jou vlees” (Matthee 2000:589).

Pieterella se gemengde gevoelens hou verband met die kompleksiteit van die verhouding tussen ma en dogter. Matthee fokus op die sterk emosionele

verbintenis tussen ma en dogter in haar representasie van die vrou in die eerste periode aan die Kaap. Dit is dan deur die beklemtoning van hierdie verhouding tussen ma en dogter dat Matthee ook die ontberinge van Eva blootlê en sodoende die trefkrag van die roman na vore laat kom. Deur Pieterella se herinneringe aan en terugflitse na die verlede word Pieterella se grootword en die eie identiteit wat sy ontwikkel, baie sterk verbind met hoe sy haar ma sien, hul verhouding ervaar en dit verwerk.

Die sosiale bestel op Mauritius word as volkome anders uitgebeeld as aan die Kaap en op die skip: Daar is net enkele hooggeplaastes van die VOC. Die ander inwoners is burgers van die Kaap wat vrywillig 'n heenkome op die eiland wou soek en die res is hoofsaaklik bannelinge. Niemand sien dus werklik op 'n ander persoon neer nie. Pieterella is aanvanklik egter steeds vasgevang in 'n diskriminerende tipe situasie, deurdat sy en haar broer weinig minder is as slawe in die Borms-huishouding.

Die gesindheidsverandering jeens Pieterella word eers daadwerklik aan die gang gesit as Daniel Zaaijman na vore tree as haar "beskermengel" en later met haar trou. Die lewe saam met Daniel kan gesien word as 'n bevryding teenoor die onderdrukking wat sy onder Bart en Theuntjie moes verduur. Hy gee aan haar status as 'n Hollanderman se vrou, onder meer omdat hy 'n respektabele werk het en hoog geag word op Mauritius. Daniel gee haar ook ruimte om 'n eie identiteit te ontwikkel: "...Daniel Zaaijman, met die blink oë en breë lag, wat

laatmiddag oor die werf gestap gekom en haar opgetel en in die rondte gedraai het van bly en verspot" (Matthee 2000:324). Hy laat hom ook nie gesê of inperk deur die Here XVII nie. Hy is in 'n groot mate onafhanklik en deel dit met sy vrou. Hy laat haar altyd belangrik voel.

Pieterella staan egter steeds ambivalent teenoor dié twee wêrelde waarin sy grootword. Hoe verder 'n mens die roman lees, hoe duideliker blyk dit deur haar gedagtegang en terugflitse hoe dié twee sfere in Pieterella vasgevang is. Pieterella voel deurentyd die dubbele identiteit binne haarself aan - sy voel soms, soos die Engelse spreekwoord lui, soos "a square peg in a round hole". Pieterella besef byvoorbeeld dat sy anders as haar ma en broers lyk: Haar hare is nie so wollerig nie, maar ook nie heeltemal glad nie en sy is ook ligter van vel as hulle. Tog is sy nie wit genoeg om heeltemal aanvaar te word as een van die Hollanders nie. Dit dui dan sterk op die aktuele krisis van die bruinmense se identiteit van toe en van nou.

Pieterella word dan ook myns insiens 'n 'tweekopvrou' – aan die een kant is sy soos Eva, die Hottentottin wat 'n goeie witman liefhet en aan die ander kant is sy Van Meerhoff se intelligente, eiesinnige dogter.

Op Mauritius blyk dit wel mettertyd dat sy vrede begin maak met haar binêre agtergrond. Hulle 'gemengde' huwelik word op Mauritius kennelik makliker aanvaar as Eva s'n met Van Meerhoff aan die Kaap, maar selfs in hierdie tipe

samelewing kan Pieterella so-iets nie self bewerkstellig nie. Sy het 'n man daarvoor nodig. Dit kan vergelyk word met Eva se posisie, wat drasties agteruitgaan as haar man sterf. Pieterella en haar ma se kleur en geslag is verkeerd vir die tydgleuf waarin hul lewe. Vroue word minder gereken in die samelewing en anderskleurige vroue nog minder. Eva en Pieterella word, as bruin vroue, die verteenwoordigers van 'n benadeelde minderheidsgroep. Dit plaas dan hierdie roman binne in die huidige politieke bestel van Suid-Afrika, met 'die ander', wat Eva en Pieterella by uitstek was, op die voorgrond.

Pieterella ervaar as ouer vrou weer die onsekerhede van haar jeug, as hulle moet terugkeer Kaap toe. Sy bevind haar dan weer op die snypunt van binêre opposisies as half-wit en half-Khoi. Al die onsekerhede en beledigings wat daarmee saamgaan, maak ook van haar 'n "tweekop-vrou". Sy staan dus as gekleurde vrou in 'n tydperk en samelewing van onderdrukking in die skadukant van binêre opposisie.

Ten spyte van alles skilder Matthee hierdie *karakter (Pieterella)* vir ons as een met moed, deursettingsvermoë en 'n sterk karakter, wat dan die verhaal van Pieterella in *Pieterella van die Kaap* des te meer merkwaardig maak.

3.4. Die VOC teenoor die inheemse bevolking

Volgens Mariëtte van Manen (*Die Burger*, Mei 2000) was die behoud van menswaardigheid in hierdie tydperk 'n stryd op sigself, in 'n bestel waarin mense soos amptenare, vryburgers en slawe weinig meer as gebruiksgoedere was in diens van die VOC. Volgens haar is dit ook nie vreemd dat talle, soos die opperhoof Lamotius, die kluts kwytraak nie, eerder verstommend is dat mense soos Pieterella en Daniel hulle nie op hul knieë laat dwing nie, nie deur slae wat deur die natuur uitgedeel word of deur die politiekery, grille en giere van die "Here Meesters" nie.

Die leser word midde-in die politieke, ekonomiese en sosiale struktuur geplaas waarbinne die verhaal afspeel. Dit skep 'n belewenisbeeld van die VOC se hebsug, korrupsie, uitbuiting, onmenslike strawwe en dubbele standaarde, wat uiters vaardig vervleg word in 'n ryk geskakeerde verhaal (Van Manen, *Die Burger*.2000). Romans soos *Pieterella van die Kaap* en *Eilande* deur Dan Sleigh (2002) gee inderdaad 'n goeie beeld van hoe ver die Verenigde Oost-Indische Maatschappij gegaan het om mense onder hulle bewind, soos amptenare, matrose, koloniste, inheemse volke en slawe, se lewens te bestuur en te bepaal. Alles en almal is vir hulle gewin aan hulle diensbaar gestel. Soos genoem, maak die vooropstel van aspekte soos onderdrukking, migrasie,

weerstand, rassisme en slawerny in *Pieterella van die Kaap* daarvan 'n postkoloniale roman.

Die deeglike navorsing van Dalene Matthee maak die leser se oë oop vir 'n ander sy van die lewe aan die Kaap, naamlik die lewe van 'die ander', en hoe tragies dit soms was. "Baie slawe is agter die blad én op die wange gebrandmerk, sodat mense kan sien hulle het al meer as een keer weggeloop of kwaadgedoen" (Matthee 2000:33). In 'n gesprek met Barrie Hough (2000) sê Dalene Matthee dat sy tydens haar navorsing al hoe kwater geword het oor die onreg wat aan hierdie mense gedoen is, want sy het hul pyn aangevoel en sy was baie kwaad. Haar woede word weerspieël in *Pieterella* se woede.

Die Nederlandse burgers beskou die slawe, Hottentotte én diegene van gemengde bloed as van minderwaardige herkoms. Die Khoisan word aan die Kaap nie veel beter as slawe behandel nie en word vir betreklik geringe oortredings na Robbeneiland verban om skulpe bymekaar te maak. Die groep se leefwêreld word binnegedring en hulle word gedwing tot verwestering. Histories gesien, was die koloniseerders bereid om heel ver te gaan: Van Riebeeck het byvoorbeeld besef dat die Khoi die handel beïnvloed en die pryse opgejaag het. Hy wou dit beëindig deur hulle te vang en as gyselaars te hou, sonder bloedvergieting. "The Khoikhoi prisoners would be put in chains and set to work catching seals or digging in (the yet to be discovered) silver mines. With the

Peninsular Khoikhoi removed, the way would then be open for establishing happy relations with inland tribes" (Elphick 1977:102).

Die koloniseringsdrang van die witmens neem selfs die geestelike ruimte van die Khoi oor, as die heilige grond van die Kwenas deur die Hollanders betree word: "Die Hollanders het kom sê hulle is Hottentotte en *Gounja* en *Gounja Tikwa* weggejaag en vir hulle eie Almagtige Here God 'n huiskerk gebou" (Matthee 2000:35). Die Khoi het totaal verward geraak met Here en Here XVII, waaraan hulle op een slag bekend gestel is: "Al die skepe saam was die Vloot. Die Here s'n" (Matthee 2000:35). Op 'n later stadium sê Eva ook aan Oedasoos dat Mynheer Van Riebeeck hulle nie kon sien nie, want hy "...is 'n hoë man, hy's familie van God self..." (Matthee 2000:177).

Eva verwar soms die twee Here (die Here God en die Here Sewentien) met mekaar: "'Eva, jou hart behoort aan die Here,' het juffrou Sophia saggies uitgeroep./ Die skepe het ook aan die Here behoort" (Matthee 2000:45). Pietermella kontrasteer die twee magte later ook met mekaar: "Dis nié God se wil nie!" Sy het dit uitgeskree. "Dis die Kompanjie se god se wil wat hierdie eiland kom vat en opgeëet en opgekap en opgetrap het, maar nooit 'n duit getraak het nie!" (Matthee 2000:636). In hulle lewens speel laasgenoemde eintlik 'n veel ingrypende en sigbaarder rol as eersgenoemde.

Die benarde posisie van die tussenmense soos Eva, Pieterella, haar broers en ander slawe word goed in die roman toegelig. Die leser kan in die lewe van Pieterella en Eva sien dat die VOC hul so ver moontlik wil gebruik. Aanvanklik wil dit voorkom asof Van Riebeeck en sy mense goed is vir Eva, terwyl sy van nut is vir hulle. Die negatiewe beeld van die VOC word versterk deur woorde soos: "Niks mag nutteloos wees nie, ook nie 'n mens nie" (Matthee 2000:14). Namate al hoe meer van die Khoikhoi die Nederlandse taal bemeester, beïnvloed dit ook Eva se rol. As Eva nie meer welkom is by die Kasteel nie, woon sy in 'n pottebakkershuisie. Van Riebeeck se vertrek is die laaste strooi.

Die koloniste verslaaf die Hottentotte doelbewus aan drank en tabak. Die uiteinde was dat hul van hul vee, dit wil sê, hul bestaansreg, onteien word en hulle uitgeskel word as sleg en lui. Volgens Dan Sleigh (1993:77) het Van Riebeeck eerste besef watter ekonomiese voordeel die Kompanjie daaruit kon trek dat tabak gewoontevormend is. Werkers is dikwels net met drank, soos arak en met tabak, vergoed vir werk (Sleigh 1993:65).

Die Hollanders word gevolglik as baie patroniserend teenoor die Khoi uitgebeeld deur Matthee en handhaaf 'n meerderwaardige houding teenoor die 'mindere', naamlik die 'ander'. Baie van die Hottentotte het later by die Kompanjie se slagplek of by die kaai kos of tabak gebedel: "Party het hout en water aangedra vir die Kasteel se kombuise in ruil vir 'n stukkie tabak en 'n mutsie arak" (Matthee 2000:13).

Eva-Krotoa word dan juis ook een wat as't ware in 'n wip gevang word deur drank en dit dra verder by tot haar vernietiging en ondergang. As die drankduiweel weer in hulle ma invaar en sy weg is om al haar besittings te gaan verruil vir drank, gee die kerk vir Pieterella en Salomon aan Barbara Geens om op te pas. Pieterella gaan begrawe die kleipot en met die terugkomsag sien sy die soldate met haar ma. Dit lyk nie soos haar ma nie: "Dit was 'n dronk lyf met 'n slap kop – soos een wat dood was" (Matthee 2000:25).

Die kroon word gespan as sy tuis kom by Barbara Geens se huis en dié haar verskree: "In my huis sal jy nie jou ma se Hottentotstreke inbring nie, hoor jy my? Jy loop sit vir hulle buite in die straat of in die berg waar hulle hoort" (Matthee 2000:26). Die leser se hart gaan uit na die karakters soos Pieterella wat hierdie smaad moet verduur. Die neersien op of meerderwaardigheid van die Hollanders teenoor 'die ander', blyk dus duidelik uit bogenoemde.

Pieterella moet baie vernedering deurstaan en het geen sê nie, omdat sy steeds as die mindere beskou word. Pieterella ervaar die meerderwaardige houding van die Hollanders onder meer as sy by Barbara Geens aan huis geneem word. Eerste ding word haar grasringe van haar arms en bene afgesny en verbrand, en gesê: "Jy sal moet leer om wit te wees, Pieterella!" (Matthee 2000:15).

Pieterella en Salomon word vir aanneming aan tant Theuntjie en haar man toegesê, maar hulle word niks anders as slawe behandel nie. Reeds as hulle aan boord gaan op pad Mauritius toe, is mynheer Wyngaard se woorde 'n onheilspellende vooruitskouing: "Vir wat kóóp Bart Borms nie vir hom slawe nie? Die ou skelm het mos genoeg geld gemaak!" (Matthee 2000:52).

Theuntjie Borms, haar nuwe voog, herinner Pieterella gedurig daaraan dat sy 'n Hottentottin en dus 'die ander' is. Tant Theuntjie beskryf haar as 'n "halfslag-Hottentottin" en laat haar wonder: "Hoe is 'n mens as jy 'n halwe Hottentottin is?" (Matthee 2000:267). Tant Theuntjie se behandeling van haar asof sy 'n slaaf is wat vir elke gier en gril moet regstaan, moet spring op elke bevel en die vuil werk moet doen soos om die nagpotte uit te gooi, is degraderend. Tant Theun beledig haar ook grof nadat Daniel met haar gepraat het: "Moenie dat ek jou betrap dat jy staan loops raak agter 'n ou man aan nie!" (Matthee 2000:111). Ander kere word sy uitgeskel as dikbek en word gedreig: "Ek klap jou dat jy deur daardie toe lui trek!" (Matthee 2000:186). Gevolglik voel sy haar op die boot slegs veilig in 'n soort tussenruimte, naamlik die skaaphokke.

Tydens die skeepsreis na Mauritius moet sy ook, weens haar gebrek aan status, baie vernederende en obsene opmerkings deur die matrose aanhoor. Jeanne van der Merwe (2000:10) sê in haar resensie in die *Cape Argus* dat dit 'pynlik' is om te lees van die rassisme: "...such as the naked racism Pieterella has to contend with on her long voyage to Mauritius and the graphic details of burghers

and Hottentots being tortured for minor offences." Die fokus is hier veral op die onregverdige manier waarop 'die ander' behandel word en die binêre opposisies wat daardeur na vore kom.

Op die skip word sy telkens aan haar tussen-in posisie herinner deur die orige matroos, Lubbert, wat knaend by haar aanlê en vieslike en disrespekvolle aanmerkings maak. Dit geld byvoorbeeld vir die keer dat sy op die skip gly, byna val en aan 'n matroos se broek gryp, waarop hy vra: "Of sy nie liewers voor aan sy broek wou gryp nie!" (Matthee 2000:108). By 'n ander geleentheid toe sy wil gaan water skep, gryp 'n matroos haar aan haar boud. Die ergste geval is egter matroos Lubbert wat sê: "Meisiekind, kom sit 'n bietjie op my skoot, dan voel jy my lekker lul!" (Matthee 2000:207). Sy word ook gedegradeer tot "die ander" en haar menswaardigheid word aangetas deur die woorde van Willem van Deventer: "Moenie vergeet nie: sy's vol Hottentotbloed, Bart..." (Matthee 2000:207).

Haar huwelik met Daniel is wel 'n bevryding van die Bormsfamilie, maar dit vrywaar haar nie van veral Theuntjie se rassistiese beledigings nie. Kort voor die huweliksaansoek sê tant Theuntjie vir Daniel dat hy nie moet dink hy kry 'n "verniet hoerkind" nie (Matthee 2000:262). Na die huwelik sê sy by geleentheid vir Daniel: "Haar ma was 'n volbloed Hottentottin!" Dit lok die volgende reaksie by Pieterella uit: "Iewers diep in haar was 'n sweerseer wat nie voorheen daar was nie..." (Matthee 2000:267). Tydens Pieterella se eerste swangerskap is tant

Theuntjie se woorde: "Dan beter jy solank begin bid dat dit nie te veel van 'n Hottentotjie is nie" (Matthee 2000:339).

Selfs op die eiland nadat sy met Daniel getroud is, word sy nie dus onthef van haar Hottentot-agtergrond nie. Dit geld ook vir ander mense se houding, soos blyk uit die keer dat sy en Anna gaan palmblore haal en Baas Sven se helpers haar toeroep: "Daniel gee haar seker nie genoeg lul nie, nou kom seek sy hier!" (Matthee 2000:318). Deur sulke opmerkings word Pieterella gebrandmerk as 'die ander'. Deur hierdie tipe aanmerkings gee die roman 'n realistiese uitbeelding van die manier waarop veral die Hollanders, as deel van die bestel van die oorkoepelende VOC, op 'die ander' neersien – in hierdie geval verteenwoordig deur die karakter Pieterella. Die roman kry 'n definitiewe postkoloniale inslag deurdat die skryfster haar empatie met dié wat ly onder die koloniseerders sterk laat deurskemer. Matthee gee 'n kleurvolle beskrywing van hoe die matrose en tant Theuntjie geïsoleer is, maar haar empatie blyk duidelik in haar beskrywing van Pieterella se gedagtes oor klein Maria: "Ander dae het sy sommer net die pragtige klein bruinlyfdingetjie teen haar vasgedruk en gewens sy het die regte woorde geken om mee te bid, sodat sy God kon vra om tog net 'n vlerkpunt oor Mariatjie te sit. Haar te bewaar" (Matthee 2000:490).

Die leser het ook simpatie met die burgers en Hottentotte wat vir kleinighede gemartel word. Op die skip word van die matrose gemartel en gestraf: "Die man se rug was hale bloed oor hale bloed. Party van die houe het oor sy boude geval,

die bloed het deur sy broek se lap gekom" (Matthee 2000:161). Die magtige VOC het geen simpatie nie, want vir hulle gaan dit om mag en geld.

Ook in Mauritius is die VOC se onderdrukking aan die orde van die dag, onder andere teenoor die 'ongewenste elemente' wat na Mauritius gestuur word. Hierdie mense, soos byvoorbeeld Willem van Deventer, kry dan swak grond om te bewerk (Matthee 2000:331). 'n Ander probleem op Mauritius is die gesukkel om die houtsaag se lem te vervang (Matthee 2000:348). Dit dui op die grootskaalse en onderdrukkende mag van die VOC, wat slegs op wins ingestel is en geensins op individue nie. Die swaarkry van die burgers op Mauritius skeel hulle nie, solank die burgers wat daar woonagtig is aan die VOC kalkgruis en hout lewer. Hulle wil net 'n suksesvolle verversingspos stig en die mense se welstand is nie vir hulle van belang nie: "Die eiland was nie 'n mensplek nie" (Matthee 2000:342), en: "Geen Opperhoof het nog op hierdie eiland vriende gemaak nie, want geen Opperhoof kon nog die Kompanjie oorreed om notisie van die eiland te neem nie" (Matthee 2000:537).

Die burgers moet tabak, koring, rys en groente lewer aan die losie sonder om vergoeding in die vorm van geld te ontvang. Gevolglik word korrupsie in die hand gewerk. As Willem van Deventer gaan kla omdat hy hulp nodig het met die boerdery; kry hy "dertig houe. Aan die paal voor die losie" (Matthee 2000:349). Oom Bart weer, kry twintig houe omdat hy spykers gesteel het.

Die boere word verbied om produkte aan die skepe te verkoop, maar intussen mag die Engelse jag met die Kompanjie se honde en hout kap. Hulle word "voorsien van vleis en allerhande voorraad uit die Kompanjie se pakhuis, maar vir die burgers word gesê die voorraad is laag, hulle moet wag vir die skip van die Kaap af. En intussen kuier mynheer Opperhoof soos 'n lord by die Engelse op die skip" (Matthee 2000:343).

Die VOC het inderdaad alles in sy pad plat gegee ter wille van wins. Op die eiland Mauritius is die dodo uitgewis en die palmharte uitgekap vir die stook van arak.

3.5 Hibriditeit en die opheffing van binêre opposisies

Beide Burger (2000) en Pieterse (2000) beskou (soos voorheen bespreek) *Pieterella van die Kaap* as 'n postkoloniale teks. Burger voel egter dat Matthee wel die 'ander' se saak stel, maar tog in 'n groot mate in terme van binêre opposisies. Dit wil sê sy stel die binêre opposisies tussen kolonis/ koloniseerder; baas/ slaaf en Hollander/ Hottentot op die voorgrond. Daarteenoor is Henning van mening dat die roman stem gee aan die voorheen 'stemloses', die bruinmense van die Kaap en meer nog die bruin vroue, wat onderdruk is deur die patriargale stelsel van daardie tyd. In die proses verkry die roman volgens hom 'n hibriede inslag. Die vraag is dus nou in watter mate die roman bly steek in binêre

opposisie en of daar sprake is van opposisies wat tot sintese en versoening gebring word.

Hibriditeit kom veral ter sprake by die karakterisering van die twee vroue. As Eva-Krotoa haar velklere dra, is sy Krotoa en as sy aan Van Riebeeck se tafel sit as tolk, dra sy haar Hollandse klere en word sy op haar Bybelse naam, Eva, genoem. Soos uiteengesit in 3.2 en 3.4 kan Eva op die lange duur nie haar innerlike konflik tussen die twee kulture besweer nie en gaan sy ten onder aan die gevolge daarvan. Daarteenoor pas Pieterella haar veel beter by haar lewensomstandighede aan.

Pieterella se karakter hou goed verband met Meintjes (1998:30 – 31) en die ander teoretici genoem in afdeling 2.5 se sienings oor hibriditeit. Pieterella ontken nie haar verlede en tradisies nie, sy probeer 'n goue middeweg volg. Pieterella worstel deurentyd met 'n tipe identiteitskrisis omdat sy, deur haar gemengde afkoms, in 'n nog groter mate as haar ma in haarself 'n tweeledigheid dra. Reeds haar voorkoms suggereer egter 'n sintese tussen binêre opposisies, deurdat sy soos die Hottentotte gebou is: fyn en klein, maar westers lyk met 'n ligte vel (Matthee 2000:32). Sy lyk meer westers as haar broers: “Haar eie hare is nie so wollerig soos haar ma se hare nie. Ook nie so glad soos Mooi Ansiela en die ander slavinne s'n nie. Haar vel is ook nie so bruin soos dié van Mooi Ansiela nie. Meer wit. Jakobus lyk meer geelbruinerig soos hulle ma” (Matthee 2000:32).

Op Mauritius wil Pieterella soms die potskerwe, wat simbolies van haar verlede en haar verbintenis met haar ma is, uithaal en dan voel sy, sy is "wit en bruin in een lyf" (Matthee 2000:335). Die skeiding wat sy tussen die kleure maak, is opvallend, maar hiermee saam gaan die feit dat beide kleure verenig is in "een lyf" en dus tot 'n soort sintese kom.

Op Mauritius loop Pieterella ook die (in haar oë) wonderlike Baas Sven raak, wat weer op sy beurt die herinneringstroom na haar pa, Pieter van Meerhoff, ontsluit. Hy merk op dat haar pa, Peder, haar 'Pernilla' genoem het en daarmee saam kom vir haar weer 'n herontdekking van haar wit identiteit. Sy roep uit dat dit haar naam is en sy kan dit nie glo nie: "Dit was haar naam! Soos om jou arm uit te steek en skielik 'n voël in die vlug te vang" (Matthee 2000:230). Agterna koester sy die gedagte aan haar naam, 'Pernilla'. Sy wil daarmee speel en dit in die potskerwe toedraai en onder haar kop sit: (Matthee 2000:249). Dit gee 'n aanduiding van 'n beweging in die rigting van hibriditeit en 'n sintese.

In Pieterella word daar steeds 'n tweestryd uitgebeeld van waar hoort sy en die vrees dat haar ongebore baba soos haar ma, Eva-Krotoa, en die Khoi-voorgeslagte sal lyk en dan nie deur die mense aanvaar sal word nie. Dit voel vir haar soos "'n doring wat in haar vlees sweer" (Matthee 2000:589). Daar word elke keer voor 'n kind se geboorte bespiegel oor watter kleur hy/sy sou wees, sowel deur Pieterella as die eilandbewoners. Net voor haar eerste kind, Catharina, se geboorte sê tant Theuntjie dat sy moet bid dat die kind nie te veel

soos 'n Hottentotjie moet lyk nie. Dit ontstel Pieterella en sy merk teenoor Anna op: "sy's bang die seur gaan ontevrede wees omdat die kind nie na sy sin is nie" (Matthee 2000:339).

As sy dan wel 'n baba kry wat op 'n druppel soos Eva lyk, maak Pieterella tog vrede daarmee: "Berusting en aanvaarding was 'n gedaante wat stadig en suutjies by die deur ingesluip en onder die deken kom inkruip het – in haar lyf in" (Matthee 2000:484). Daniel help juis, deur sy liefde, om haar vrees die nekslag toe te dien. Hy aanvaar hul dogtertjie Maria, wat nes Eva lyk, met net soveel liefde soos die ander kinders: "Haar naam sal Maria wees, my vrou. En ek sal haar liefhê soos my lewe" (Matthee 2000: 484). Maria raak selfs die kind vir wie Pieterella 'n spesiale plekkie het.

Die aanvaarding van Maria is myns insiens 'n teken dat Pieterella vrede maak met haar herkoms as deel van 'die ander'. Sy is egter steeds stomverskrik as Maria haar pop met 'n lap op haar rug vasmaak. Tant Theuntjie se snydende opmerking is egter erger: "Pieterella, is dit nie genoeg dat die kind 'n halfslag-Hottentotjie is nie. Vir wat moet jy haar boonop Hottentotmaniere leer?" (Matthee 2000:589). "Sy, Pieterella het verstom gestaan. Nooit, na Catharina, het sy ooit weer een van haar kinders op die rug vasgebind nie" (Matthee 2000:588).

Die vraag is of hierdie vrees oor die moontlike "verkeerde" velkleur van haar kinders goed genoeg gemotiveerd is, want haar blanke man, Daniel, is wel

deeglik bewus van haar agtergrond. Dit is dus vir hom geen geheim nie. Verder woon hulle dan reeds geruime tyd op Mauritius, waar veel minder sprake is van diskriminasie.

Pieterella bly egter steeds gekwets deur die negatiewe houdings jeens haar herkoms. Teen die einde van die roman praat sy nog steeds oor die “bondel wat ’n mens alleen in jou binneste moet dra”, naamlik die feit dat sy haar ’n “halfslagmens” voel” (Matthee 2000:604). Sy stel dit soos volg teenoor Daniel: “My ma was ’n Hottentottin – ek’s ’n halwe een (...) Om ’n halfslag-Hottentottin te wees is nie erg nie. Die erg kom wanneer ander jou as ’n halfslag-*mens* sien. Die ergste kom wanneer jy jouself as ’n halfslag-*mens* begin sien (...) Dít is die sweerplek in my” (Matthee 2000:608).

Dit is eintlik eers Maria wat volkome ongeërg lyk oor die moontlike kleur van haar toekomstige kinders – sy vind donkerwit mooier as rooiwit kinders (Matthee 2000:614). Sy keer ook argeloos terug na die Kaap, omdat sy voel dat sy hoort by die plek van die potskerwe wat haar met haar grootmoeder verbind: “’Ons gaan Kaap toe’. Soos een wat ’n blyheid probeer wegsteek. ‘Moenie my verkwalik nie, Moeder, ek voel soos die potskerwe wat moet terug’” (Matthee 2000:634).

Die gewoontes en gebruike wat Eva en Pieterella aanhang, getuig ook van 'n diversiteit en hou verband met hibriditeit. Ten spyte daarvan dat sy 'n slawevrou, Anna, het wat haar touwys maak met die eiland se kossoorte en dat sy voorheen in pleegsorg by die Hollanders grootword, verkies Pieterella naamlik om die eetgewoontes van haar ma behoue te laat bly. Sy hou vaatjies gedroogde vis, brood en kaas byderhand. Haar ma het hierdie gewoontes by die Hollanders geleer. Op Robbeneiland het Eva-Krotoa andersins soms vir hulle robvleis gaargemaak en in die veld uintjies gegrawe, soos die Hottentotte (Matthee, 2000:369). Na die geboorte van elke kind word daar egter weer kandeel ('n eier-en-melk-drankie met kaneel by) gemaak en aan elkeen voorgesit wat daar kom (Matthee 2000:365), soos die Hollanders.

Mettertyd ontstaan nuwe gebruike: Pieterella draai byvoorbeeld op Mauritius graag 'n Indiese lap (sarong) om haar lyf, hoewel dit nie een van haar agtergrondkulture verteenwoordig nie. Sodoende begin sy in werklikheid 'n nuwe (*hibriede*) kultuur. Die uitbeelding van die vermenging van kulture en rasse in hierdie roman lei dus geleidelik tot 'n gemeenskaplike ontwikkeling van die verskillende groepe, deurdat hulle kennis neem van mekaar se andersheid in kultuur, by mekaar leer en mekaar se gebruike en gewoontes begin oorneem.

Op hierdie manier word die eerste tekens van hibriditeit, wat 'n nuwe sintese tussen kulture aankondig, deur die roman uitgewys. Buiten die fisiese hibriditeit (bloedvermenging deur die verhoudinge tussen rasse- en kultuurgroepe) wat

daaraan voorafgaan, is dit egter nog nie ingrypend nie. Hoewel ten slotte nie daarop ingegaan word in die roman nie, vermoed die leser ook dat die gedwonge terugkeer van Pieterella en haar familie na die Kaap hierdie nuutgevonde versoening en aanvaarding weer ongedaan sou kon maak. (soos veel pertinentier uiteengesit in *Eilande* – Sleigh 2002).

Hoofstuk 4 - Die hantering van ruimte

4.1. Inleidend

Ruimte kan gesien word as 'n onderafdeling van die groter spektrum van die milieu waarin die handeling afspeel en die situasies waarin die karakters optree. Ruimte is meer as net 'n spesifieke plek of 'onderdeel' van die groter geheel of agtergrond (Van Zyl 1999:9). Dit is 'n baie belangrike aspek van die roman, wat dikwels nou skakel met die gebeure in die verhaal. Dit kan ook dien as motivering vir handeling van karakters. Die narratiewe klimaat of konteks, soos byvoorbeeld oorlog of apartheid, hang nou hiermee saam (Brink 1987:108).

In hierdie roman speel die binêre opposisie van ek / 'ander' (soos genoem) 'n betekenisvolle rol. In aansluiting hierby word sekere ruimtes teenoor mekaar gestel. Veral vier kontrasterende ruimtes kan onderskei word: die Kaap; Robbeneiland, die Boode (die skeepsreis na Mauritius) as oorgangsruimte, en Mauritius. Die binêre opposisies wat met die onderskeie ruimtes verbind kan

word, kom in 'n sekere sin modernisties voor, maar dit hou nog veel sterker verband met postkoloniale aspekte.

Van Gorp (1991:275) tref 'n onderskeid tussen 'plaats' (d.w.z. de meetbare posisie waar de personages van een verhaal of toneel zich bevinden...) en 'ruimte' (d.w.z. de plaats gezien in relatie tot de waarneming ervan...). Volgens (Bruwer 2003:26) betree 'n reisiger 'n *landskap* deur die gewaarwording van die ruimtelike omgewing van daardie geografiese punt, wanneer hy sy bestemming bereik. Die ruimte word dus ervaar. So is Pieterella ook telkens 'n "reisiger" van die Kaap na Robbeneiland en terug; van die Kaap na die skip en van die skip na Mauritius. Telkens ervaar sy die verskillende landskappe in haar lewe intens verskillend.

Die ruimte moet duidelik geskilder word vir die leser ten einde begrip vir die karakters, konflik en tema te bewerkstellig. Ruimte kan inderwaarheid dien as 'n weerspieëling van die gewaarwordinge en emosies van 'n karakter. Bruwer (2003:27) sê hierdie gewaarwording van ervaring word teweeg gebring deur die kulturele prosesse van verbeelding, visie, herinnering en historisering wat sekere waardes aan ruimtes toeken. In Pieterella is dit veral die vasklou aan haar verlede, oftewel dan die 'bekende' dinge van haar ma, wat hulle saam beleef en doen, wat deur herinnering opgeroep word. Deur haar herinneringe en perspektiewe word die karakters in hierdie roman vir ons uitgebou en blootgelê.

Pieterella se verwydering uit haar bekende landskap stel die geleentheid daar om haar verlede op te roep en te herleef deur haar herinneringe. In teenstelling met Tikoes (Van Woerden 1996) wat haar verlede wou wegsteek en vergeet, wil Pieterella nie soseer van haar verlede vergeet nie, maar worstel sy eerder (soos bespreek) om haarself daarmee te versoen.

Verskillende ruimtes roep ook 'n gepaardgaande stemming op - sommige ruimtes soos die Boode kan neerdrukkend wees, terwyl ander (Mauritius) weer vreugde kan meebring, in binêre opposisie. Matthee slaag daarin om die leser te laat voel hoe beklemmend en benoud dit op die skip is en aan die ander kant die romantiese van die eiland Mauritius te voel (Hierdie stelling word meer breedvoerig in Hoofstuk 4 bespreek.)

Ruimte word deur die hele roman sinvol geïntegreer met die karakters, tyd en gebeure en dra sodoende by tot die struktuur van die werk. Die verskillende ruimtes kry ook dikwels 'n dieper betekenisvlak en word simbolies.

4.2. Die Kaap

Die karakters Pieterella en Eva se lewens speel af op plekke wat destyds verversingsposte van die VOC was. Jan van Riebeeck moes onder andere 'n verversingspos stig vir die skepe op reis na die Ooste en terug. Ook Mauritius, waar die Pieterella-karakter haar later bevind, is vir die VOC se gerief geannekseer, maar het later amper net diens gedoen as 'n eiland vir bannelinge van die Kaap af.

Die Kaap is vir Pieterella 'n veilige hawe, omdat dit bekend is. Dit is waar sy gebore is en grootword – dit is haar plek van geboorte en herkoms, haar moederland. Alhoewel sy nie noodwendig 'n idilliese lewe aan die Kaap lei nie, is dit haar bekende ruimte, haar grootword-omgewing. Dit is dus te verstane dat sy protesteer om die Kaap te verruil vir die beperkende ruimte van die skip en die vir haar totaal onbekende Mauritius. As hulle Pieterella kom haal om na die skip te gaan, kruip sy onder die kooi weg en verseg om daar uit te kom en sê sy sal daar lê tot sy 'dood'. By die hawe skree sy: "Ek wil nie op die skip klim nie, ek hét 'n plek op die land" (Matthee 2000:9). Haar woorde is ironies, gesien teen die agtergrond van die houding van die VOC teenoor 'die ander'.

In die Kaap is sy in 'n mate gelukkig, veral as haar pa nog leef en hulle as gesin saam is. Ook haar ma is gelukkig as haar pa daar is en dit is vir Pieterella belangrik. Sy was nog klein toe hy weggegaan het, maar sy onthou hom goed.

Die Kaap is ook die plek van die oorheersende en onderdrukkende heerskappy van die VOC en sy amptenary. Laasgenoemde is die gegoede burgers van die Here Sewentien wat op 'die ander' neersien. Eva die Hottentottin en haar kinders, onder wie Pieterella, is (soos bespreek) tussen-in mense wat eintlik nêrens hoort nie. Die Kaap is ook die plek van haar ma se vernedering, maar dit bly haar heimat, haar geboorteplek. Ondanks haar protes, stuur hulle haar en haar broertjie as kinderslawe aan boord van die *Boode* saam met Bart Borms en sy vrou na Mauritius.

4.3. Robbeneiland

Robben Eiland, wat ongeveer vyf kilometer wes van Bloubergstrand geleë is, is destyds as 'n buitepos gebruik, as 'n plek waar die skape moes aanteel en as waarskuwingspunt as daar skepe aankom. Later was dit 'n strafkamp vir kriminele en politieke gevangenes. Hulle moes as straf skulpkalk en kalksteen ontgin. Van Riebeeck het gereken dis 'n goeie "korrektiewe straf", want Robbeneiland was 'n plek waar veroordeeldes "seer gedwee worden en heel fijntjes leeren singen" (Sleigh 1993:379). Pieterella sien as kind hoe die bandiete skulp moet raap en hoe "hulle tot fluksheid geslaan is met die rottang..." (Matthee 2002:30). Die skulp is later in oonde fyn gebrand tot boukalk om die huise mee te messel.

As kind woon Pieterella eers saam met haar ma en pa op die eiland en later saam met haar ma. Hulle woon in haar pa se tyd in die poshuis. Dit is lekker om op die eiland te woon, want dit is saam met haar pa en sy is trots op hom: "Haar pa was daardie tyd die baas op Robbeneiland, die poshouer" (Matthee 2000:31). Nadat haar pa weg is, word Hendrik Lacus en sy vrou, Lydia, na die eiland gestuur. Eva weier om haar kooi in die poshuis af te staan, wat dan op 'n stryery uitloop. Die goewerneur laat hulle toe teruggaan na die vasteland en laat bly hulle in die pottbakkershuisie.

Pieterella se verdere herinneringe aan Robbeneiland is maar treurig, want haar ma word verskeie kere daarheen verban omrede haar dronkenskap. Die eerste keer klou Eva so aan haar vas dat hulle Pieterella saam met haar ma na Robbeneiland neem. Sy word later teruggebring, omdat sy skool toe moet gaan: (Matthee 2000:6).

'n Tweede geleentheid is wanneer hulle al aan die Van der Bijls se sorg toevertrou is, toe Eva haar so lam skrik vir die weerlig dat sy haar weer onkapabel drink en Robbeneiland toe gestuur word (Matthee 2000:46). Sy word vir 'n derde maal na die eiland gestuur en klou weer so aan Pieterella, dat sy skoon verwese is (Matthee 2000:51). Pieterella gaan kuier gereeld by haar ma op die eiland, totdat sy met skok opmerk dat haar ma weer 'n kleintjie op die rug dra (Matthee 2000: 130). Al hierdie dinge is vir Pieterella baie ontstellend, want sy is lief vir haar ma. Sy is dan ook die dag by haar ma as 'n erge storm die eiland tref en haar ma haar laaste asem uitblaas: "My ma is dood" (Matthee 2000:144). Dit is 'n groot skok en dra by tot die onaangename herinneringe aan die eiland.

Teenoor die Kaap wat 'n plek van relatiewe vryheid is, word die eiland simbolies van gevangeneskap. Die skip, die Boode kan in hierdie opsig as 'n parallel met Robbeneiland gesien word, want die skip is nog 'n meer beperkende ruimte.

4.4. Die skip - *Boode*

Nog 'n belangrike ruimte is die skip waarmee Pieterella na Mauritius geneem word, want dis hier waar haar lewensverhaal ontvou en aan die leser bekend raak. Sy vertel die verhaal uit die hede terug en herleef haar kinderjare en die lotgevalle van haar ma. Die vertellings is nie chronologies nie en daar kom 'n diskontinuiteit voor, soos ook in Eva-Krotoa se lewe.

Pieterella se lewe is 'n verset teen haar omstandighede, waaraan sy niks kan doen nie, maar deur die herlewing van haar verlede verwerk sy dit tog onbewustelik. Pieterella worstel (soos bespreek) op hierdie tydstip reeds met die dubbele identiteit wat in haar wese vasgevang is. Sy voel stellig soos 'n vasgekeerde dier, want sy is in 'n kloustrofobiese klein plekkie vasgevang met mense saam met wie sy nie wil wees nie en wat haar ook nie goed behandel nie.

Gevolgtik soek sy op die skip vir haar 'n tussenruimte uit, naamlik die skaaphok, want sy voel vasgekeer soos hulle as sy die "bang" in hulle oë sien, wat ook in haar gemoed reflekteer. Telkens kruip sy langs die skaaphok in: "Die skape het nog steeds opmekaar gebondel en verwilderd rondgetrap toe sy weer langs die hok inskuif *op haar plek*" (Matthee, 2000:70, my beklemtoning).

Pieterella protesteer met haar hele wese teen die weggaan van die Kaap en die reis met die skip. Haar hele ervaring van die reis is in 'n sekere sin 'n uitskreeu om hulp, want sy word elke keer 'n eie identiteit misgun. Selfs tyd om afskeid te neem van die Kaap word haar nie gegun nie - aldus die roman, moet sy dadelik bevele van tant Theuntjie gehoorsaam. Sy moet dadelik rondspring en toesien dat almal versorg is: (Matthee 2000:76-78). Matthee struktureer die geskiedenis op so 'n wyse dat die leser se simpatie weer eens by Pieterella lê. Die fokus word onder meer geplaas op die wyse hoe hierdie 'kindvrou' kan aanvoel dat alles nie pluis is in die kombuis nie en hoe sy haar bekommer oor haar boetie.

Op die skip, wat op 'n nimmereindigende vaart is, heers daar 'n stemming van bedrukking. Dit is 'n plek waar Pieterella geen vryheid ken of ervaar nie. Nog 'n binêre opposisie word blootgelê as daar verwys word na die beknoptheid van die woonruimte onder die dek teenoor die 'vryheid' bo-op die dek. Pieterella voel vasgevang in die benouende kajuit sonder 'n venster. Sy wil uit en by die skape gaan slaap: "Ek wil oop lug hê" (Matthee, 2000:74). Dit is egter nie toelaatbaar nie, want op die dek is daar die matrose met hul obsene aanmerkings en dié wat gedurig aan haar wil vat. Ironies dan dat hierdie 'vrye' ruimte, ook 'n plek van geweld is, 'n plek waar die natuurelemente woed en waar matrose op gewelddadige wyse gestraf word. Pieterella kan inderwaarheid nêrens heen ontsnap nie. Dit is uiteindelik simbolies vir haar en haar mense se bestaan onder VOC-bewind.

Dit is in hierdie, vir Pieterella onaangename ruimte van die skip, dat die Kaap vir Pieterella die geïdealiseerde ruimte word, omdat dit vir haar bekend is, al besef sy dat sy nie heeltemal daar behoort nie. In haar jong lewe is dit waar sy die gelukkigste was. Veral mevrou Borms en die matrose van die skip op pad na Mauritius wil haar daarteenoor misbruik. Die Boode word vir Pieterella sinoniem met die aantasting van haar menswaardigheid: as gevolg van die seksuele teistering deur die mans, die dominerende deur die Hollandse vroue en die vernedering daarvan om soos 'n slaaf behandel te word.

4.5. Mauritius

In *Pieterella van die Kaap* kom 'n groot aantal opposisies voor in die situering van die 'ek' teenoor 'die ander'. Ons sien byvoorbeeld hoe Pieterella as een van 'die ander' wel in 'n mate aanvaar word tussen die Nederlanders, maar net tot op 'n punt, dan is sy weer die uitgeworpene – 'die ander'. Hierdie situasie geld in 'n veel mindere mate op die eiland Mauritius.

Mauritius, wat ongeveer halfpad tussen die Kaap en Batavia geleë is, was op hierdie stadium in die geskiedenis nog 'n buitepos van die VOC, wat dit gerieflik gevind het as verversingspos, omdat daar vars water was en die ebbehout was hoog in aanvraag vir meubels. Daar het van tyd tot tyd ambergrys op die eiland uitgespoel, wat dan bymekaargemaak en na die Kaap gestuur is. Mauritius was

destyds net 'n halfwegstasie van die VOC – as't ware identiteitsloos – en sy inwoners was hoofsaaklik vlugteling, bannelinge en ingevoerde slawe.

Volgens Dan Sleight (1987:117) is 'n wateraangedrewe saagmeule in 1673 langs die Molensrivier gebou. Die lem van die meule het egter in 1677 gebreek en is Kaap toe gestuur vir herstel. Daar het egter dadels van gekom en die ongelukkigheid onder die burgers het toegeneem. In *Pieterella van die Kaap* word daar ook vermeld hoe ontevrede van die burgers is omdat hulle nie kan aangaan met hulle werk nie: Baas Sven het aan Daniel gesê dat die manne nie meer kan saag nie en nou die bome met byle moes afkap: "Dis die stompe se opsaag in planke wat die manne breek en opstandig maak en in die bos laat gaan lê en suip" (Matthee, 2000: 336).

Op daardie stadium in die geskiedenis het almal gedink dat Mauritius se voorspoed in eebhout geleë was. Min het hul geweet van suikerriet! So word daar telkens vermeld hoe burgers uitsien na die koms van die nuwe lem as daar 'n skip aankom, maar helaas elke keer teleurstelling ervaar en dan gee Baas Sven hom maar weer oor aan arak.

Vir Pieterella is Mauritius aanvanklik 'n plek van bedreiging, want sy wil nie soontoe gaan nie. Sy rebelleer (soos genoem) teen die mense wat haar uit haar bekende ruimte aan die Kaap wil neem. Sy sien dit as 'n plek waarheen

bannelinge gestuur word, 'n antagonistiese ruimte. Vir Pieterella wat telkemale al ontwortel is, word Mauritius aanvanklik geassosieer met verdrukking, vrees en afsku. Sy is bang, want 'n mens vrees die onbekende.

Pieterella kom ook as 'n 'slaaf' aan op die eiland, maar onder die dekmantel dat die Bormse na haar en Salomon omsien. Tant Theuntjie en tant Maijke is twee vroue wie se karakters nie onbesproke is nie, maar hulle wys graag vinger na Pieterella, soos reeds vroeër genoem. Tant Maijke het verskeie kere skaap gesteel en met rys gesmokkel en is met 'n brandyster agter haar linkerskouer gebrand. Sy is dus niks anders as 'n banneling en uitgeworpene uit die Kaap nie.

In die voortdurende veranderende ruimtes in die roman, is dit onvermydelik dat die karakter van Pieterella ook sal verander en dat sy geestelike groei tot volwassenheid sal toon. Vir Pieterella raak Mauritius soos tuis na haar huwelik met Daniel. Haar lewe saam met Daniel kan as bevrydend gesien word, want sy is nou getroud met 'n gerespekteerde wit man by wie sy veilig en gelukkig voel. Sy vind dus geluk op Mauritius, al bly sy worstel met haar herkoms as persoon van gemengde afkoms – behorende tot geen spesifieke groep nie.

Haar slavin, Anna, inisieer haar in die dinge van die eiland; byvoorbeeld hoe om die palmblore te kap en te vleg; die kokosneute te benut en die geregte van die eiland, soos sagopap, te kook. Alhoewel almal sê Anna is mal, slaag sy daarin

om Pieterella een te laat voel met die landskap. Pieterella vind vrede op die eiland en maak ook ten slotte (soos uiteengesit) in 'n mate vrede met haar identiteit. Salomon wil terug Kaap toe, maar sy aanvaar die eiland as haar plek en vaderland. "Die eiland het haar vroegjaar reeds gevat, want Anna het haar van sy bloed laat eet (...) Dít was nou haar plek, haar vaderland, haar moederland" (Matthee 2000:338).

Die eiland Mauritius wat sy so gevrees het, word dan 'n eiland van 'bevryding', na die beperkende ruimtes wat Pieterella se karakter eintlik gevange gehou het: Die beperkende ruimte van Robbeneiland; die Kaap, waar sy in pleegsorg by Hollandermense bly en steeds herinner word aan haar minderwaardig posisie; die skip en die oorheersing deur die Bormse. Pieterella groei, soos genoem, uit tot 'n gerekende vrou op die eiland Mauritius en ontsnap op hierdie wyse aan die rassistiese stereotipering wat die gemeenskap aan die Kaap kenmerk. Kleur speel nie 'n sterk segregerende rol op Mauritius nie, al wil Hollanders soos Theuntjie die rassieskeiding steeds in stand hou. Mauritius word dus in 'n groot mate 'n ruimte gekenmerk deur hibriditeit, 'n opset wat in 'n veel groter mate ooreenstem met huidige uitgangspunte oor die opheffing van binêre opposisies in 'n postkoloniale samelewing.

The indigene is a semiotic pawn
on a chess board under the
control of the white signmaker.

Terrie Goldie

Hoofstuk 5

Samevatting en Gevolgtrekking

Met *Pieterella van die Kaap* het Dalene Matthee haarself weer eens bewys as 'n uitstekende en toegewyde navorser van die versweë geskiedenis. Die geskiedenis van Eva-Krotoa en haar dogter Pieterella word op 'n realistiese en oortuigende wyse vir die leser verbeeld.

Soos reeds genoem, is die roman baie deeglik nagevors en hou die storie nougeset by die opgetekende gebeure en persone van die geskiedenis. Hierdie eienskap sny twee kante toe. Aan die een kant word die beeld van die sewentiende-eeuse gebeure aan die Kaap so realisties voorgestel, dat dit vir die leser voel hy kruip in die vel van die karakters in. Matthee is bekend vir haar realistiese opbou van karakters, waarin sy dan weer eens slaag deurdat sy deurgaans sterk klem lê op die waarheid van die gegewens en die navorsing daaroor.

Andersyds het dit ook 'n beperkende effek op die storie en die karakters. Dit is asof die skrywer dit nie kon regkry om van die harde navorsingswerk weg te laat nie en daarom lyk die roman soms langdradig en vervelig. Gebeure vind herhaaldelik plaas, soos byvoorbeeld die baie orkane en die lang skeepsreis, en dra nie sterk by tot die ontwikkeling van die intrige nie. Daar is nie genoeg prominente klimakse om die leser geboei te hou nie. Die motoriese moment berus by die skeepsvaart en dit duur bladsye aaneen. Die leser voel soms ietwat verswelg deur die magdom inligting wat deurgegee word en voel soms, met betrekking tot Mauritius, dat een storm en orkaan die ding kon doen.

By nadere beskouing, kom 'n mens egter agter wat die funksie van die seereis is. Matthee gebruik die 'tydfase' op die skip as 'n retrospektiewe terugblik op Pieterella (karakter) se lewe om deur herinnerings haar en Eva-Krotoa se lewensgeskiedenis te verbeeld. Die fokalisasie deur die oë van die jonge Pieterella speel wel 'n groot rol in die karakterisering. Ek is dit egter steeds in 'n mate eens met Burger (2000) dat die roman daarna neig om langdradig te wees, veral die uitgerekte skeepsreis.

'n Historiese roman bly onlosmaaklik feit en fiksie: Die gepresenteerde beeld is dus slegs 'n konstruksie van die skrywer, 'n geskiedverhaal met 'n betekenis, essensie of struktuur wat nie eie is aan die verlede nie (Ankersmit 1981). (Desilet 1991:163) som dit op: "As the 'past' grows and changes in anyone's awareness, it does so in a fragmented and fabricated collage of selections generated through

a tracing/erasing occurring over and through previous traces and erasures." Dit wil egter nie voorkom of Matthee hier die nuwe Historisisme volg nie, want die hibridisering word postkoloniaal voorgestel, eerder as op die vlak van die historiese roman (sien ook Van Zyl 2003).

Aan Pieterella, as een van 'die ander', word in hierdie postkoloniale roman 'n stem gegee, deur haar gedagtes en wat sy vertel. Die binêre opposisionality van ek teenoor 'die ander', oftewel kolonis teenoor gekoloniseerde, word dus ondermyn. Haar huwelik met Daniel en dan die daaropvolgende kinders hou verband met Robert Young (1995:26) se idee ten opsigte van kulturele vermenging wat gebaseer is op Bhabha se definisie oor hibridisering. Haar ouers se huwelik het alreeds hierdie hibriditeit daargestel.

Matthee gaan ook vernuwend te werk ten opsigte van die representasie van die Hottentotte, deurdat sy pertinent die verskillende stamme binne die groter etniese groep spesifiseer, soos byvoorbeeld die Goringhaicona. Die homogenisering van inheemse groep en die miskenning van die individu binne die groep, is een van die kenmerke van 'n koloniale beskouings van 'die ander'. (Van Zyl 2001:11)

Die karaktersvoorstelling in die roman word goed hanteer en op haar kenmerkende manier approprieer Matthee die taal van die karakters nie net in

die dialoog nie, maar ook in die vertelstyl van die roman. Daniel se karakter is wel soms te goed om waar te wees. Van die aangrypendste oomblikke in die roman het te doen met die intieme interaksie van karakters met mekaar

Die vrouekarakters in die roman tree sterk op die voorgrond, veral Pieterella. Die feit dat Dalene Matthee aanvanklik in 'n groot mate op Eva fokus en daarna bykans uitsluitlik op Pieterella, veroorsaak dat die verwysingsraamwerk telkens die binêre struktuur van die roman uithef. Beide Pieterella en haar ma is die verkeerde kleur en geslag vir die tyd waarin hulle leef, hulle is dus dubbel gemarginaliseer. Na my mening word hierdie gemarginaliseerdheid ook vasgevang in die binêre opposisie dat Eva-Krotoa en Pieterella "tweekopvroue" is. Dit sou vir hulle makliker gewees het om 'n bestaansreg te hê in die huidige bestel.

Die vraag is of hierdie stigma wat aan 'die ander' kleef in die roman opgehef word. Myns insiens in 'n mate, in die geval van die Pieterella. Pieterella, word oral toegelaat met haar blanke voorkoms, en selfs saam met haar broers in die sorg van Hollanderhuisgesinne geplaas. Die ware erkenning van Pieterella as volwaardige mens vind egter eers op die eiland Mauritius plaas. Die faktore wat hiertoe bydra, is die feit dat die eiland 'n meer hibriede gemeenskap het. Nog bydraende faktore is die feit dat sy met 'n gerespekteerde wit man trou en dat sy westers lyk en ook so aantrek. Haar huwelik met 'n blanke man word aanvaar en hulle is welkom in die Opperhoof se huis op Mauritius. Die hele eiland weet wie

Daniel is en aanvaar sy vrou vir wie sy is. Daarteenoor is die mense aan die Kaap vasgevang in die status quo en streng segregasie word gehandhaaf.

Hierdie studie het dit vir my bevestig dat ten spyte van Pieterella se aanvaarding as 'die ander' op Mauritius, nadat sy in die Kaap as Eva se kind bekend was, sy in die Kaap weer onderworpe sal wees aan *stereotipering en konvensie*. Daar was wel progressie in haar ontwikkeling, maar helaas speel haar oorsprong 'n sterker rol. As Sven se vrou, Magriet Ringels op Mauritius aankom en vir Pieterella sien, roep sy dadelik uit: "Pieterella Evas!" (Matthee 2000:427). Dan is sy nie meer die gesiene vrou nie, maar weer gedegradeer tot 'die ander'.

Matthee bring dus veranderinge aan in die gekanoniseerde geskiedenis. Sy gee aan die voorheen stemloses, naamlik die bruin, inheemse bevolking van die Kaap, 'n stem. Sy maak oorheersend gebruik van vrouekarakters en ontmagtigdes, aan wie sy in hierdie roman menswaardigheid gee in 'n tydperk toe hulle nie gereken is nie. Hierdie vroue se stem is onderdruk deur die patriargale stelsel van die tyd, maar veral ook vanweë hulle kleur. Sy herskryf dus die geskiedenis deur dit vanuit die oogpunt van gemarginaliseerde persone te weer te gee, wat voorheen versweë gebeure beleef. Sy wys ook op die ooreenkomste tussen mense. Alle mense, ongeag wie en wat jy is, streef na geluk en erkenning. Mense is egter ook taai. Na elke vernietigende orkaan of

dood van 'n geliefde, sien ons dat hierdie karakters weer nuwe moed kry (Matthee 2000:566).

Die leser identifiseer in die proses met hierdie karakters vir wie "hemel en hel in een doek toegebind is" (Matthee 2000:300). Die leser word ook aangegryp deur die ongeregtighede wat in die Kaap en Mauritius aangegaan het en nou 'oopgevlak' word. 'n Mens kan daardie omstandighede van swak betaalde burgers, werkloosheid, luiheid en 'n korrupte regering deur die eeue heen naspur en ook in die huidige bestel bespur.

In die ontleding van hierdie roman is die eienskappe van die postkoloniale teorie as maatstawwe gebruik en ondersoek, naamlik die herskryf van die geskiedenis, fokalisasie, binêre opposisies, stereotipering en daarby aansluitend, hibriditeit. Deur die manier waarop Matthee Pieterella se fokalisering hanteer, kom die binêre, maar ook hibriditeit, sterk op die voorgrond in *Pieterella van die Kaap*. Sodoende word die leser se simpatie gewek vir 'die ander' en die haglike en vernederende omstandighede waarin hulle dikwels moet leef.

Die leser kry 'n ander perspektief op 'die ander', teenoor die eensydige konvensionele beeld van hoe hierdie geskiedenis verloop het vanuit die perspektief van wit joernaal- en geskiedskrywers.

Hoewel daar sterk sprake is van die opheffing van die binêre opposisie van ek teenoor Pieterella as 'die ander', is dit net onder sekere omstandighede. Hierdie studie het dit vir my bevestig dat stereotipering op konvensie berus en dat die opheffing van binêre opposisie van ek/ 'die ander' bepaal word deur faktore soos tyd, plek en omstandighede.

BRONNELYS

Ankersmit, Franklin Rudolf. 1981. *Narrative logic. A semantic analysis of the historian's language*. D. Litt.-proefskrif. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Ashcroft, Bill et al. (reds). 1994. *The Empire writes back. Theory and Practioce in Post-Colonial Literatures*. London: Routledge.

Ashcroft, Bill et.al (reds). 1995. *The Post-Colonial Studies Reader*. London: Routledge.

Bal, Mieke. 1980. *De theorie van vertellen en verhalen, inleiding in de narratologie*. Muiderberg: Coutinho.

Barthes, Roland. 1970. Historical Discourse. In: Lane, Michael. *Structuralism. A reader*. London: Jonathan Cape, 145-155.

Bhabha, Homi K. 1994. *The Location of Culture*. London: Routledge.

Bhabha, Homi K. 1995. Signs Taken for Wonders. In: Ashcroft, Bill et.al. (eds) 1995. *The Post-Colonial Studies Reader*. London & New York: Routledge. Pp.29–35.

Black, M. s.j. Die skrywer as argeoloog [Aanlyn]. Beskikbaar: <http://www.mweb.co.za/litnet/mond/matthee.asp>. [2003, 2 November].

Boehmer, Elleke. 1995. *Colonial and Postcolonial Literature*. Oxford etc.: Oxford University Press.

Brink, A.P. 1987. *Vertelkunde. 'n Inleiding tot die lees van die verhalende tekste*. Pretoria etc.: Academica.

Brink, A.P. 1991. Op pad na 2000: Afrikaans in 'n (post)koloniale situasie. *Tydskrif vir Letterkunde* XXXIX (4): 1 – 12.

Bruwer, Naomi. 2003. *Landskap en Identiteit in Tikoes* deur Henk van Woerden. Ongepubliseerde M.A.-tesis: Universiteit van Stellenbosch.

Burger, Willem. 2001. Matthee se lyn styg. [Aanlyn]. Beskikbaar: <http://www.litnet.co.za/seminaar/pieternella.asp>. [2003, 10 Maart].

Carter, Paul. 1987. *The Road to Botany Bay*. London: Faber & Faber.

Childs, Peter & Williams, Patrick. 1997. *An Introduction to Post-Colonial Theory*. London: Longman.

Cilliers, Cecile. 2000. Insidente, karakters bly in geheue. *Die Volksblad*, 22 Mei 2000.

Clingman, Stephan. 1991. *In the bounds of race. Perspectives on Hegemony and Resistance*. (ed. D. LaCapra) London: Cornell University Press.

Conradie, Rachele. 2002. Henk van Woerden se *Een mond vol glas* en die skep van 'n kultureel meerstemmige Suid-Afrikaanse geskiedenis. Ongepubliseerde M.A.-tesis: Stellenbosch.

Culler, J. 1981. *The pursuit of signs – semiotics, literature, deconstruction*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Davids, Achmat. 1994. Afrikaans - die produk van akkulturasie. In: Olivier, Gerrit en Coetzee. Anna (reds.) *Nuwe perspektiewe op die geskiedenis van Afrikaans*. Halfweghuis: Southern Boekuitgewers.

Dangor, A. 2000. Language and the shaping of "otherness" – a personal testimony [Aanlyn]. Beskikbaar: <http://www.mweblco.za/litnet/seminaar/14dangor.asp>. [2001, 1 Oktober]

De Jager, Frederik. 2000. 'n Kragtige teleskoop. *Insig*. 30 April 2000.

De Jager, Frederik. 2000. Matthee se jongste is virtuose geskiedenis. [Aanlyn]. Beskikbaar: http://www.boekwurm.co.za/blad_boeke_mno/matthee_dalene.html. (2003, 4 Augustus).

Desilet, Gregory. 1991. Heidegger and Derrida: The conflict between Hermeneutics and Deconstruction in the context of rhetoric and communication theory. *Quarterly Journal of Speech* 77: 152-175.

Du Toit, S.J. 1895. *Sambesia, of Salomo's goudmijnen bezocht in 1894*. Paarl: D.F. du Toit.

Elphick, Richard. 1977. *Kraal and Castle*. London: Yale University Press.

February, V.A. 1981. *Mind your colour*. London: Kegan Paul International.

Foster, P.H. 2000. *Postmodernisme en poësie, met spesifieke verwysing na die historiografiese metagedig Die heengaanrefrein* van Wilma Stockenström. Ongepubliseerde proefskrif. D.Litt. Universiteit Stellenbosch.

Gay, Peter. 1974. *Style in History*. New York: Johns Hopkins University Press.

Genette, Gérard. 1980 (1972). *Narrative discourse*. Oxford: Basil Blackwell.

Gerwel, G.J. 1983. *Literatuur en apartheid. Konsepsies van 'gekleurdes' in die Afrikaanse roman tot 1948*. Kasselsvlei: Kampen-uitgewers.

Goldberg, D. (red). 1994. *Multiculturalism*. Cambridge en Londen: 45 – 74.

Grové, Henriëtte. 2000. Gevatte taalaanwending in Pieterella van die Kaap bekoor. 'n Menslik oortuigende roman. *Beeld*, 19 Junie 2000.

Hattingh, M. 1996. Stereotipering as aanknopingspunt by die lees van Afrikaanse kortverhale in 'n multikulturele klas. *Stilet VIII* (2): 155 – 169.

Hawthorne, Jeremy. 1998. *A Concise Glossary of Contemporary Literary Theory*. London: Arnold.

Hough, Barry. 2000. Nuwe Matthee- roman dis geskiedenis as smulmaaltyd op. *Rapport*, 14 Mei 2000.

Hoving, I. 2001. Hybridity: A Slippery trail. In: Goggin, J en Neef, S. (red.). *Travelling concepts: Text, subjectivity, Hybridity*. Amsterdam: ASCA Press. 1185-1200.

Huggan, Graham. 2001. *The Postcolonial Exotic: Marketing the margins*. London and New York: Routledge.

Husemann, Harald. 1991. Stereotypes in Landeskunde – shall we join themn if we cannot beat them? In: Bredella, Lothar (ed.). *Mediating a Foreign Culture: the United States and Germany*. Studies in Intercultural Understanding. Tübingen: Gunter Narr.

Joubert, Elsa. 1971. *Bonga*. Kaapstad en Johannesburg: Tafelberg.

Joubert, Elsa. 1988. *Missionaris*. Kaapstad: Tafelberg.

Lippmann, Walter. 1922. *Public Opinion*. London: George Allen & Unwin.

Lyotard, J. 1993. Defining the postmodernism. In: During, S. *Cultural Studies Reader*. London: Routledge.

Maingard, L.F. 1962. *Koranna Folktales. Grammar and Texts*. Johannesburg: Witwatersrand University Press.

- Matthee, Dalene. 1984. *Kringe in 'n Bos*. Kaapstad: Tafelberg.
- Matthee, Dalene. 2000. *Pieterella van die Kaap*. Kaapstad: Tafelberg.
- McNay, Lois. 1994. *Foucault: a Critical Introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Meintjes, Godfrey. 1998. Postkoloniale (Afrikaanse) kantaantekeninge. *Karring* Vol.14.
- Mishra, V & Hodge, B. 1991. What is Post-colonialism? In: Williams, P. and Laura Chrisman. *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory: An Introduction*. London: Routledge.
- Nieuwoudt, Stephanie. 2000. Matthee se 'Pieterella' saai half paniek. *Die Burger*, 15 April.
- Odendaal, B. 1988. Peter Blum (1925 –1990). In Van Coller, H. (red.). *Perspektief en Profiel. Deel I*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Pakendorf, G. 2000. Hibriditeit [Aanlyn]. Beskikbaar: <http://www.mweb.co.za/itnet/seminaar/17pakendorf.asp>. [2003, 4 Augustus].
- Pieterse, Henning. Matthee se lyn styg. [Aanlyn]. Beskikbaar: http://www.boekwurm.co.za/blad_boeke_mno/matthee_dalene.num. (2003, 4 Februarie).
- Press, Karen. 1990. *Bird Heart. Stoning the Sea. Krotoa's Story. Line of Force*. Cape Town: Buchu Books.
- Renders, Luc. 1996. Base en slawe: ontmoetings tussen Europeane en Afrikane in Afrikaanse historiese romans oor die begin van die Europese kolonisasie van Suider-Afrika. *Stilet* VIII (2): 72 – 84.
- Rosenthal, Jane. 2000. Heaven and Hell in *Mail & Guardian* 20 April.
- Said, Edward. 1978. *Orientalism*. Harmondsworth etc.: Penguin.
- Said, Edward. 1993. *Culture and Imperialism*. London: Chatto and Windus.
- Schaffer, A. 2000. Een lied van schijn en wezen [Aanlyn]. Beskikbaar: <http://www.mweb.co.za/litnet/seminaar/18schaffer.asp>. [2003, 4 Augustus].
- Selden, Raman & Widdowson, Peter. 1993. *A Reader's Guide to Contemporary Literary Theory*. New York. London: Harvester Wheatsheaf.

Sleigh, Dan. 1987. Die buiteposte van die VOC aan die Kaapse Grens, 1652-1707. Ongepubliseerde M.A.-tesis. Universiteit van Stellenbosch.

Sleigh, Dan. 1993. *Buiteposte. VOC-buiteposte onder Kaapse bestuur 1652 – 1795*. Pretoria etc.: HAUM.

Sleigh, Dan. 2002. *Eilande*. Kaapstad: Tafelberg.

Smuts, J.P. 1975. *Karakterisering in die Afrikaanse roman*. Kaapstad: HAUM.

Snyman, Gerrie. 2001. 'Who am I?' Thoughts on Fabricating the Body in Postcolonial / Post-Apartheid South Africa. *Alternation* 8 (1): 188-218.

Spivak, Gayatri Chakravorty. 1988. Can the Subaltern Speak? In: Cary Nelson and Lawrence Grossberg (eds.). *Marxism and the Interpretation of Culture*. London: Macmillan.

Stanzel, Franz K. 1976. *Typische Formen des Romans*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Todorov, Tzvetan. 1991. *Les morales de l'histoire*. Parys: Grasset.

Van der Merwe, Chris en Hein Viljoen. 1998. *Alkant Olifant*. 'n Inleiding tot die literatuurwetenskap. Pretoria: Van Schaik.

Van der Merwe, C. N. 1994. *Breaking Barriers. Stereotypes and the changing of values in Afrikaans writing 1875-1990*. Amsterdam: Rodopi.

Van der Merwe, Jeanne. 2000. Colonial tale is lush, but no easy read. *Cape Argus*, 26 June 2000.

Van der Voort, Cok. Analyse van verhalend proza. In: Zeeman, Peter (red.) 1991. *Literatuur in context. Een inleiding in de literatuurwetenschap*. Heerlen etc.: Sun/Ou.

Van Gorp, H., e.a. 1991. *Lexicon van Literaire Termen*. Leuven: Wolters.

Van Manen, Mariëtte. 2000. Deeglike navorsing skep belewenis van 'n tydperk. *Die Burger* 24 Mei.

Van Vuuren, Helize. 1999. Saartje, Kaatje en Lena: 'n krities-historiese ondersoek van vroue-karakter in die Suid-Afrikaanse letterkunde. *Stilet X* (1): 1 – 13.

Van Woerden, H. 1996. *Tikoes*. Aamsterdam: Uitgeverij Balans.

Van Woerden, H. 2001. *Een mond vol glas*. Amsterdam: Podium.

Van Wyk, S. 2000. Hibriditeit of die baster in ons [Aanlyn]. Beskikbaar: <http://www.mweb.co.za/litnet/seminaar/20vWyk.asp>. [2003, 4 Augustus].

Van Zyl, D.P. 1996. *Salomo syn oue goudvelde. Op die spoor van die retorika in die Afrikaanse romankuns*. Ongepubliseerde D Litt. et Phil proefskrif.

Van Zyl, D.P. 1999. *Inleiding tot die Prosateorie*. Ongepubliseerde Klasaantekeninge: Stellenbosch.

Van Zyl, D.P. 2001. *Koloniale en postkoloniale diskoers*. Ongepubliseerde Klasaantekeninge: Stellenbosch.

Van Zyl, D.P. 2002. Perspektiewe op die 'ander' in *Pieterella van die Kaap* deur Dalene Matthee en Eilande deur Dan Sleigh. Referaat by die ALV-kongres, Dikhololo 2 Oktober.

Van Zyl, D.P. 2003. "...eilande, afgesonder in 'n leë see..." Perspektiewe op die 'ander' in *Pieterella van die Kaap* deur Dalene Matthee en Eilande deur Dan Sleigh. *Stilet* XV(2): September (moet nog verskyn).

Viljoen, Louise. 1996. Postkolonialisme en die Afrikaanse letterkunde: 'n verkenning van die rol van die gemarginaliseerde diskoerse. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*. 3 (2): 158-175.

Viljoen, Louise. 1998. Plek, landskap en die postkolonialisme in twee Afrikaanse romans. *Stilet* X (1): 73 – 92.

Wasserman, H. 2000. Hottentotte 'was die Kapenaars!' *Die Burger* 12 April.

Wasserman, H. s.j. Oor "ras", identiteit en muilbande [Aanlyn]. Beskikbaar: <http://www.mweb.co.za/litnet/seminaar/herman.asp>. [2001, 1 Oktober].

White, Hayden. 1978. The historical text as literary artifact. In: Canary, Robert H. & Henry Kozicki (reds.). *The writing of history. Literary form and historical understanding*. Madison: University of Wisconsin Press, 41-62

White, Hayden. 1980. The value of narrativity in the representation of reality. *Critical Inquiry* 6 (Autumn): 5 – 27.

Young, Robert. 1995. *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture and Race*. London: Routledge.